

Is het geloof alleen uit het gehoor?

Over evangelisatievormen

Inleiding

Kerken zijn eilanden van woorden in een zee van beelden. Deze waarneming zet de vraag boven dit artikel op direct op scherp. Als het geloof alleen via de weg van de mondelinge communicatie en het gehoor tot stand komt, is de relatief geïsoleerde positie van de kerk in de moderne samenleving een probleem. Immers, deze manier van communiceren is steeds minder de manier waarmee mensen worden grootgebracht? Het beeld van een eiland onderstreept die problematiek. Van tijd tot tijd komen zwemmers en zeilers over de zee van beelden langs dit eiland. Maar de kust is rotsachtig en ontoegankelijk: zij komen niet aan land. En wanneer zij daarin toch slagen, merken zij dat de inboorlingen een onbekende taal spreken. Het is de reizigers haast onmogelijk om contact met hen te krijgen. Anderzijds laat dit beeld van de kerk als eiland ook een positieve uitleg toe. Een eiland is een rustpunt, een vluchthaven. Zou zo de kerk, met haar eigen boodschap en haar eigen stijl een rustpunt kunnen zijn in een zee van vluchtige en fragmentarische beelden? Zo weergegeven, kan de zwakte van de kerk tegelijk haar kracht zijn.

Wat dan? Moet de kerk haar eigen stijl van woordcommunicatie aanpassen? Moet ze integendeel stug vasthouden aan een manier van verkondigen die hoe langer hoe minder wordt herkend en begrepen?¹ Om deze en andere vragen te kunnen beantwoorden, is het nodig om in de eerste plaats te onderzoeken of de kerk inderdaad *genoodzaakt* is zich zozeer vast te leggen op mondelinge verkondiging. Met andere woorden, is dit een in een bepaalde traditie gegroeide eigenaardigheid of laat de Schrift inderdaad geen andere wijze van verkondiging toe? In de tweede plaats is het belangrijk om de huidige maatschappij op dit punt serieus te peilen. Hoe belangrijk zijn beelden vandaag de dag? Hoe beïnvloeden zij mensen? Wat betekent dat voor de manier waarop de kerk mensen wil bereiken die niet kerkelijk zijn opgevoed?

De standpunten lopen op dit punt ver uiteen. Nog niet zo lang geleden schreef een predikant uit de Gereformeerde Gemeenten in het blad *De Saambinder* dat het gebruik van “door mensen verzonden middelen, zoals radio, tv en internet” geheel uitgesloten moet worden. Prediking is het enige evangelisatiemiddel. Het verspreiden van het evangelie mag alleen gebeuren door Gods geroepen dienstknechten, via “Gods vrijmacht die Zijn dienstknechten zendt waar Hij wil en wanneer Hij wil”.² Aan de andere kant was er in het najaar van 2001 enige opschudding over ‘erotische kerkdiensten’ van de Evangelische Kirche in Duitsland, in de plaats Saarbrücken. Steeds werden twee preken gehouden (door een mannelijke en vrouwelijke predikant), gevolgd door een erotische film ’s avonds waarover werd doorgepraat. Argument: zo zouden buitenkerkelijken getrokken kunnen worden (waarmee meteen duidelijk werd welk vooroordeel men over buitenkerkelijken had!). O.a. werd een film vertoond (‘La Bête’), waarin geslachtsgemeenschap met een hond wordt getoond. Beide voorbeelden zijn natuurlijk extremen, maar extremen laten vaak zien dat het aan fundamentele

---

¹ Vgl. hier ook J. Verkuyl, *Inleiding in de evangelistiek*, Kampen 1978, 19: "Het woord 'evangelisatie' wordt als men let op de geschiedenis van de evangelisatie gedrukt door het bezwaar, dat het zo eenzijdig de aandacht richt op de verbale kerugmatische zijde van de communicatie van het geloof."

² Bron : *ND* 28 aug. 2001.

bezinning op dit punt ontbreekt. Wat is de plaats van andere middelen van verkondiging, naast de prediking, bij de verkondiging van het Evangelie?

In dit essay wil ik ingaan op deze vraag. Eerst wil ik enkele relevante bijbelse gegevens belichten. Vervolgens wil ik de vraag stellen naar de beeldcultuur in onze maatschappij en de plaats van de kerk daarin. Tenslotte hoop ik enkele richtlijnen te geven, met betrekking tot de manier van evangelie-verkondiging in het Nederland van de 21^e eeuw.

Bijbelse gegevens

Het lijkt geen twijfel dat mondelinge verkondiging in de Bijbel prioriteit heeft. Wie de moeite neemt om in een concordantie ingangen als ‘horen’ en ‘prediken’ na te slaan, stuit op een overweldigend aantal teksten. Steeds opnieuw blijkt dat het volkomen vanzelfsprekend is dat het Evangelie wordt *verteld*: “Wat gij in het oor hoort fluisteren, predikt het van de daken”, zegt Jezus tegen Zijn leerlingen (Mt. 10:27). Het Evangelie is mond-op-mond-beademing: het levengevende Woord wordt doorgegeven doordat mensen doorvertellen wat ze eerder hebben gehoord (Joh. 8:26; 1 Joh. 1:1). Wie de mondelinge verkondiging wil *vervangen* door beeldverkondiging, heeft dus wat uit te leggen.

Tegelijk moeten we onder ogen zien dat nergens in de Bijbel een discussie wordt gevoerd over het primaat van de mondelinge verkondiging ten opzichte van verkondiging door middel van of met behulp van beelden. De nadruk op prediking en gehoor lijkt een volkomen vanzelfsprekende, een niet beargumenteerde. Andere opties zijn blijkbaar niet ‘in beeld’. Zo vinden we nergens een uitdrukkelijk *verbod* om de verkondiging op de een of andere manier te visualiseren of een *gebod* om uitsluitend mondeling te prediken. Die waarneming mag ons behoeden voor het inlezen van een (post)moderne discussie in de Schrift.³ Onze samenleving en ook onze vraagstelling is een geheel andere dan die van de eerste eeuw. Om het eenvoudig te stellen: men kon toen via een redevoering op het marktplein een gehoor verzamelen. Dit doet niets af aan het feit dat het Evangelie *naar zijn aard* een aanstoot was, maar de mensen luisterden tenminste en konden fysiek de boodschap tot zich nemen (zie bijvoorbeeld Hand. 17:22-34). Met andere woorden, de *wijze* van verkondigen stuitte niet op grote problemen. Naar het zich laat aanzien is die tijd voorbij. Het gevaar dreigt en is maar al te vaak realiteit geworden, dat de aanstoot van mensen reeds vroeger begint: men stoot zich niet meer aan de inhoud van het Evangelie, want door de manier waarop het wordt verkondigd komt men aan het Evangelie niet eens toe.

Het Nieuwe Testament is geschreven in een tijd waarin het gesproken woord het prominente middel was om informatie door te geven. Het is geschreven door mensen (over het algemeen Joden) en voor mensen, die geworteld waren in een orale cultuur. We moeten dus voorzichtig zijn met de *vorm* waarin de evangelieverkondiging is gegoten in de Bijbel, op hetzelfde openbaringsniveau te zetten als de *inhoud* ervan. Anderzijds mag dit culturele argument niet te gemakkelijk worden gehanteerd, alsof het dus niet zou uitmaken hoe we het Evangelie

---

³ Dat gebeurt maar al te vaak, wanneer op grond van het feit dat in het NT het Evangelie steeds verbaal wordt verkondigd, het gebruik van beelden in de hedendaagse evangelisatiepraktijk wordt uitgesloten. Op die manier kunnen we niet met de Bijbel omgaan. Een parallel kunnen we trekken met tafelgewoonten: het feit dat men in het NT *aanlag*, terwijl men ook heel goed had kunnen *aanzitten*, zegt nog niet zoveel over de vraag aan welke tafelgewoonten wij ons te houden hebben. Een en ander is vooral cultureel bepaald. Wij moeten de vraag durven stellen of hetzelfde het geval is met de nadruk op verbale verkondiging in het NT: is dat vooral een kwestie van het algehele culturele verwachtingspatroon t.a.v. de verkondiging van serieuze zaken in het oude Nabije Oosten of is het van openbaringskwaliteit? Zie voor deze discussie verder de hoofdstuk hieronder.

verkondigen: mondeling of per video. Vorm en inhoud zijn niet zo gemakkelijk van elkaar te scheiden. Na het bespreken van enkele bijbelse passages, wil ik daarop nader ingaan.

“Het geloof is uit het gehoor”...?

Inleiding

In *Windstreken*, een Hervormd jongerenblad, stond onlangs een discussie tussen twee jongeren over het gebruik van drama in een evangelisatiecontext. Eén van de jongeren verwoordde zijn moeite met het naspelen van bijbelse taferelen als volgt:

“Kijk, als het gaat om alles wat met God en Jezus Christus te maken heeft, inclusief de verhalen in de Bijbel, dan kun je het gewoon niet maken om dat uit te spelen. Daarvoor is het geloof te heilig en is Gods Woord te heilig. Daar leent de Bijbel zich gewoon niet voor. (...) Dat staat haaks op mijn beleving. (...) En het geloof is uiteindelijk uit het gehoor”.⁴

In dit citaat komt een aantal argumenten ter sprake: dogmatische argumenten (t.a.v. de heiligheid van het geloof en van het Woord), gevoelsargumenten (t.a.v. ‘beleving’), maar ook een bijbels argument, namelijk dat het geloof uit het gehoor is. Op de eerste argumenten wil ik verderop nog ingaan, maar beslissend lijkt me het bijbelse argument. De spreker verwijst hier naar Romeinen 10:17, een tekst die samen met bijvoorbeeld 1 Korinthe 1:21 in discussies als deze steeds opnieuw ter sprake komt. Beide teksten lijken te logenstraffen wat ik hierboven beweerde, namelijk dat het Nieuwe Testament niet uitdrukkelijk gebiedt het Evangelie uitsluitend mondeling te verkondigen. Immers, Romeinen 10:17 zegt duidelijk:

“Zo is dan het geloof uit het horen
en het horen uit het Woord van Christus”

En 1 Korinthe 1:21 benadrukt nog eens het belang van deze orale verkondiging:

“Want daar de wereld in de wijsheid Gods door haar wijsheid God niet gekend heeft,
heeft het Gode behaagd door de dwaasheid der prediking te redden, hen die geloven”

‘Geloof’ en ‘redding’ worden in deze teksten op het eerste gezicht nauw verbonden aan ‘horen’ en ‘prediking’, dus aan mondelinge communicatie. Bedoelen zij echter andere manieren van evangelieverkondiging uit te sluiten?

Voor de duidelijkheid: als er staat dat het *geloof* uit het gehoor is, wil dat nog niet zeggen dat alle *begrijpen*, alle *interesse* enzovoort ook uit het gehoor is. Ik kan me voorstellen dat het middelijkerwijs gesproken niet mogelijk is om tot geloof te komen zonder een uitleg van het Evangelie te hebben gehoord en zonder een persoonlijk toegespitste verkondiging. Maar, denkend aan de gelijkenis van de zaaier en het zaad, kan ik vaststellen dat niet alleen het groeien van het zaad belangrijk is, maar ook het voorbereiden van de grond. In het proces van tot geloof komen horen daarom ook belangrijke fasen thuis van het geïnteresseerd raken in het Evangelie en het verstaan ervan. In die fasen zullen een cultureel relevante manier van verkondigen en dus ook het gebruik van beelden een rol kunnen spelen. Met andere woorden, visualisering van de verkondiging hoeft niet te strijden met Romeinen 10:17, zelfs niet als deze tekst zou bedoelen dat mensen inderdaad alleen tot het geloof kunnen komen via de weg van mondelinge verkondiging.

---

⁴ *Windstreken* 3 (okt. 2000), 6.

Romeinen 10:17

Maar bedoelt de tekst dat inderdaad te zeggen? In een ander artikel heb ik uitvoerig beargumenteerd dat dat niet het geval is.⁵ De belangrijkste reden voor die conclusie ligt in de context van het geheel. Romeinen 10 gaat over de vraag of God rechtvaardig handelt door Israël voorbij te gaan en de heidenen de boodschap te laten brengen. Paulus wil dan duidelijk maken dat Israëls ongeloof eigen schuld is: zij hebben geen gehoor gegeven aan het Evangelie. “Maar”, vraagt hij vervolgens, “hebben zij het Evangelie dan wel gehoord?”. Want het is bekend dat het geloof uit het gehoor (= uit de verkondiging van het Evangelie) is. Als de Joden het Evangelie niet hebben gehoord, gaan zij menselijkerwijs gesproken vrijuit. Hun valt dan niets te verwijten. Het is belangrijk om dan te zien hoe Paulus zijn betoog vervolgt. De Joden hebben het Evangelie wel degelijk gehoord, zegt hij, want -en hier citeert hij Psalm 19:5: “Over de ganse aarde is hun *geluid* uitgegaan en over de hele wereld hun *woorden*”. Met andere woorden, Paulus verwijst hier naar het getuigenis van de schepping, het boek der natuur. Dat bij dit getuigenis van een letterlijke woordverkondiging geen sprake kan zijn, blijkt wel uit het vervolg van Psalm 19, waar dit scheppingsgetuigenis juist wordt afgezet tegen het getuigenis van Gods Woord, de Tora. Centraal staat in Romeinen 10:17 de vraag of het Joodse volk inderdaad kennis heeft kunnen nemen van het Evangelie. Niet de wijze waarop, maar het feit zelf is beslissend. Als zij het Evangelie op de een of andere wijze hebben vernomen, betekent dat dat God rechtvaardig handelt, door hun hun ongeloof aan te rekenen. Dat bij dit ‘horen’ of ‘vernemen’ van het Evangelie in de praktijk de nadruk zal liggen op mondelinge verkondiging, doet niets af aan het feit dat Romeinen 10:17 niet kan worden gebruikt om alle andere vormen van verkondiging onwettig te verklaren.

1 Korinthe 1:21 en andere teksten uit 1 Korinthe 1-2

Deze tekst spreekt van de “dwaasheid der prediking”. Wat wordt daarmee bedoeld? We moeten hier een beetje oppassen dat we het begrip ‘dwaasheid’ gaan betrekken op de prediking als *vorm* en die zo afzetten tegen andere vormen, zoals drama. Al snel wordt dan het beeld opgeroepen dat de prediking zoals wij die kennen, aan ‘dwaze’ kant van God staat en moderne visuele vormen aan de ‘wijze’ en ‘flitsende’ kant van de wereld. Als deze lijn van denken dan nog wat verder wordt doorgevoerd, wordt het al snel een excuus voor het in stand houden van een bepaalde *stijl* van prediken, zodat elke mogelijke kritiek op de manier van preken in een kerk monddood wordt gemaakt onder verwijzing naar deze tekst. De “dwaasheid van de prediking” heeft echter niet zozeer betrekking op de manier waarop gepreekt wordt. Het is belangrijk hier te erkennen dat het begrip ‘dwaasheid’ in 1 Korinthe 1:21 in de eerste plaats betrekking heeft op de *inhoud* van de prediking.⁶ Dat blijkt overduidelijk uit de directe context. Het woord ‘dwaasheid’ komt in de passage 1 Korinthe 1:18-2:15 maar liefst 7x voor. Verschillende keren staat het in direct verband met de kruisdood van Christus, de ultieme aanstoot en dwaasheid voor Joden en Grieken (1:18, 23). Zo wordt de uitdrukking van de “dwaasheid der prediking” uitgewerkt in het vervolg 1:23-24):

“Doch wij prediken een gekruisigde Christus, voor Joden een aanstoot, voor heidenen een dwaasheid, maar voor hen die geroepen zijn, Joden zowel als Grieken, (prediken wij) Christus, de kracht Gods en de wijsheid Gods”

⁵ S. Paas, “Romeinen 9:30-11:1: Bijbelstudie” (ongepubliceerd).

⁶ Zo ook de NIV: “... through the foolishness of *what was preached*...”.

Dat is de “dwaasheid van de prediking”: de gekruisigde Christus.⁷ Niet de stijl van de prediking, maar haar inhoud bestempelt haar als ‘dwaasheid’ in de ogen van de heidenen. Wie deze tekst citeert, met het doel om alleen mondelinge prediking *als communicatievorm* geldig te verklaren, gaat daaraan voorbij.

Intussen zegt de passage 1 Korinthe 1:18-2:5 natuurlijk ook wel het een en ander over de *stijl* van Paulus’ prediking, met name aan het eind. Laat ik beginnen met een citaat van een Christelijke Gereformeerde predikant:

“Paulus zegt in 1 Corinthiërs 2, dat hij niet gekomen is met schittering van woorden of wijsheid, toen hij het Woord van God bracht. Zijn spreken was betoon van geest en kracht toen hij de boodschap bracht van Jezus Christus en die gekruisigd. Dat is nu het spreken waarin de Heilige Geest zijn werk doet, als de inhoud van de boodschap centraal staat en niet het entertainment van de prediker. Tegenwoordig hoor je opmerkingen, dat in de kerk de woordcultuur te veel centraal staat en dat het evangelie veel meer via beeldcultuur moet worden overgebracht. Maar is juist de prediking van het Woord niet het middel, dat de Heilige Geest gekozen heeft om Zijn werk te doen?”⁸

Met de eerste drie zinnen kan ik geheel instemmen. De vraag naar mondelinge of visuele verkondiging wordt hier echter, anders dan de laatste retorische vraag suggereert, gesteld noch beantwoord (zie de opmerkingen hierboven). Niettemin valt er hier wel wat te leren voor onze presentatie van het Evangelie, welke vorm die ook aanneemt. In 2:1-5 zegt Paulus in de eerste plaats waaraan zijn verkondiging *niet* voldeed: aan de maatstaven van retoriek die in de toenmalige wereld golden. Paulus sprak niet met ‘schittering van woorden’, niet met ‘wijsheid’ (in de betekenis die de Korinthiërs daaraan gaven) en niet ‘met meeslepende woorden van wijsheid’. Paulus wilde namelijk voorkomen dat het antwoord van de Korinthiërs op zijn prediking en hun geloof zou rusten op ‘wijsheid van mensen’. Hij wilde dat het zich zou baseren op ‘kracht van God’ en daarom sprak hij ‘in zwakheid’ en ‘met veel vrezen en beven’ en ‘met betoon van geest en kracht’. Met andere woorden, de *vorm* van Paulus’ presentatie van het Evangelie paste bij de *inhoud* daarvan: de dwaasheid van de gekruisigde Christus. Of dit betekent dat woordverkondiging altijd boven beeldverkondiging gaat, is daarbij volgens mij niet aan de orde. Een dergelijke conclusie herbergt het gevaar teksten ‘toe te praten’ naar een bestaande praktijk. Niet zozeer de gekozen vorm van communicatie als wel de *instelling waarmee en het doel waarvoor* die vorm wordt gekozen, staan hier centraal.

We moeten voorts voorzichtig zijn met Paulus’ ‘model’ direct te leggen op de stijl van prediking zoals bij ons gebruikelijk, alsof het niet uitmaakt hoe iemand preekt als de boodschap maar goed is. Een ‘zwakke’ en ‘dwaze’ presentatie, in de betekenis die Paulus er hier aan geeft, is niet een slordige, slecht voorbereide, saaie of stuntelige presentatie. Paulus kan weliswaar zeggen dat hij niet geeft om een verantwoorde stijl van spreken, die onder welopgevoede mensen gebruikelijk was, intussen kan hij ook zeggen dat hij sprak “met betoon van geest en kracht”. En wie Paulus’ brieven en redevoeringen achteraf leest, kan zich ook nu niet aan de indruk onttrekken, dat hier een begaafd spreker en schrijver aan het werk is. Zo werd hij in Lystre, toen hij daar met Barnabas aankwam, door zijn heidense gehoor vereenzelvigd met Hermes, de god van de communicatie (Hand. 14:12). In Thessalonica “redeneerde” Paulus ernstig en “hij legde uit” en “bewees” dat de Messias moest lijden en

---

⁷ D.A. Carson, *The Cross and Christian Ministry: An Exposition of Passages from 1 Corinthians*, Grand Rapids 1993, 18-19.

⁸ M.J. Oosting, “Christus’ kerk: Woon- en werkplaats van de Heilige Geest”, *De Wekker* 109/24 (apr. 2000), 372-3, 372.

opstaan uit de dood (Hand. 17:2-3). Ongetwijfeld kwamen hier communicatieve vaardigheden aan te pas! Wat Paulus in dit gedeelte verwerpt is een gekunstelde manier van presenteren, die applaus voor de spreker beoogt, maar afleidt van de boodschap.

We verstaan 1 Korinthe 2:1-5 niet goed, als we het verwachtingspatroon van de hellenistische wereld ten aanzien van sprekers-in-het-openbaar niet als de achtergrond zien van Paulus' woorden. De sofisten in zijn dagen bekommerden zich zozeer om vorm en fraai woordgebruik (althans, wat zij daaronder verstonden), dat de inhoud daaraan volkomen ondergeschikt werd gemaakt en in feite niet ter zake deed. Retoriek volgens rigide en kunstmatige principes en manipulatie van de hoorders waren tot kunst verheven.⁹ En juist deze eigenschappen van een toespraak golden in de vermaaksindustrie van de retoriek in de betere kringen als *en vogue*. Dat de keizer veelal geen kleren droeg, was blijkbaar van minder belang. Het is in onze 21^e eeuw, waar retoriek eerder wordt gewantouwd als een machtsmiddel dan vereerd, nauwelijks meer in te zien hoe groot de verleiding was van het stellen van retorische techniek boven inhoud. Kortom, wat bestreden wordt, is een wijze van presentatie van het Evangelie die tegemoet komt aan elitaire verwachtingen, maar geenszins het gebruik van effectieve middelen. Integendeel, Paulus toont zelf steeds opnieuw dat hij zijn publiek kende en kon aanspreken op een manier die betrekking had op hun situatie. Later zal Augustinus, zelf een groot prediker en eveneens levend in een tijd waarin de retoriek in hoog aanzien stond, benadrukken dat de verkondiging van de waarheid in vorm en stijl niet onder mag doen voor de presentatie van de leugen.¹⁰

“Retorica is een middel om zowel waarheid als leugen geloofwaardig te maken. Wie zou het daarom wagen vol te houden dat de verdedigers van de waarheid de strijd tegen de leugen ongewapend moeten aanbinden? (...) Zij mogen met misleidende argumenten de waarheid bestrijden en onwaarheid verkondigen, terwijl de anderen noch de waarheid kunnen verdedigen, noch onwaarheid weerleggen? Zij mogen hun gehoor het pad van de dwaling op dwingen en ze angst aanjagen met hun woorden, ze bedroefd stemmen, vrolijk maken en vurig aansporen, terwijl de anderen taai en saai knikkebollen voor de zaak van de waarheid? Wie is er zo dwaas dat hij dat denkt?”

Vertaald naar onze tijd, denk ik dat de eerste verzen van 1 Korinthe 2 betekenen dat we nooit en te nimmer zullen moeten toegeven aan geluiden als ‘preken is toch uit de tijd?’ of ‘dit voldoet toch niet aan moderne gedachten over wat verantwoorde communicatie is?’. De Schrift maakt zich merkwaardig weinig druk over dit soort aantijgingen. Maar het is een andere zaak, wanneer de vraag in het geding is hoe mensen bereikt kunnen worden met het Evangelie. Als we een gehoor hebben, dat vrijwel nooit iets anders leest dan ondertitelingen en gebruiksaanwijzingen (i.c. de meeste jongeren en veel buitenkerkelijken), geloof ik dat we hen moeten trachten te bereiken in een vorm die zij kennen en begrijpen. Het gebruik van beeldende middelen is dan niet principieel uitgesloten. Althans, naar mijn mening kan het uitsluiten van deze middelen in zo'n situatie niet gebaseerd worden op teksten als de hierboven genoemde. In de woorden van een andere jongere in het genoemde *Windstreken*-artikel: “... in de huidige beeldcultuur moeten we misschien bereid zijn om 50 passen meer te

⁹ Vgl. Carson, *op. cit.*, 34-35: “Many intellectual movements greatly prized rhetoric. Philosophers were as widely praised for their oratory as for their content. But the sophists brought these ideals to new heights. Following fairly rigid and somewhat artificial conventions, these public speakers were praised and followed (...) in proportion to their ability to declaim in public assembly, to choose a theme and expatiate on it with telling power, and to speak convincingly and movingly in legal, religious, business, and political contexts. They enjoyed such widespread influence in the Mediterranean world, not least in Corinth, that public speakers who either could not meet their standards, or who for any reason chose not to, were viewed as seriously inferior.”

¹⁰ Augustinus, *De doctrina christiana*, IV, 4. Vertaling van J. den Boeft en I. Sluiter, *Wat betekent de bijbel? Christelijke scholing in tekstbegrip en presentatie*, Ambo: Amsterdam 1999, 148-9.

doen dan ons lief is om de mensen met de boodschap te bereiken...”.¹¹ Ook Paulus toonde zich steeds gevoelig voor de culturele eigenaardigheid van zijn publiek. Dit is heel eenvoudig aan te tonen door bijvoorbeeld Paulus’ preek in het Pisidische Antiochië in een Joodse synagoge (Hand. 13:13-41) te vergelijken met zijn toespraak op de Areopagus in Athene (Hand. 17:16-31). En wie de moeite neemt een goed geïnformeerde studie op 1 Korinthe na te slaan, zal zien dat Paulus ook in deze brief terdege ingaat op de culturele verwachtingen van zijn lezers.¹²

Met andere woorden, 1 Korinthe 2:1-5 is een aansporing om ons te bezinnen op de *motieven* waarmee wij de gekruisigde Christus verkondigen en op onze beweegredenen die ons leiden tot de keuze van een bepaalde vorm van communicatie van deze boodschap. In alle eerlijkheid denk ik dat er op dit punt veel onheilig vuur op het altaar wordt gebracht. Zij die waarschuwen tegen de toenemende invloed van de beeldcultuur in de kerk, leggen zeker de vinger op een aantal zere plekken. Momenteel bevat een oproep om ‘meer te doen met beelden’ op zijn minst het risico van de verdachtmaking om zich meer druk te maken om het ‘op peil’ brengen van de kerk met de eisen van de tijd, dan om een authentieke verkondiging van de aanstootgevende en dwaze boodschap van het kruis. Maar niettemin kan een matig gebruik van beelden verantwoord worden, wanneer de situatie van dat gehoor dat rechtvaardigt. Dat lijkt me een echt missionair motief. Anderzijds is dit voorbeeld van Paulus ook voor *predikers* een blijvende waarschuwing, zeker voor de begaafden onder hen. Dit laatste heeft vermoedelijk nauwelijks toelichting nodig.¹³

Beelden in de Bijbel

Nu we vastgesteld hebben dat (a) de bijbelse lijn in hoofdzaak een verbale is; (b) dat dat niet noodzakelijk betekent dat beelden in de verkondiging niet gebruikt mogen worden, en (c) dat enkele veelgeciteerde teksten tegen het gebruik van beelden niet als zodanig kunnen worden gebruikt, blijft de vraag over: heeft de Schrift iets *positiefs* te zeggen over beelden en de visualisering van Gods heil?

Ik heb al gezegd dat we hier voorzichtig moeten manoevreren. Onze vraagstelling is nu eenmaal niet die van de Bijbel. Vandaar dat we altijd ervoor moeten waken die vraagstelling in te lezen in de teksten, hetzij in het voordeel hetzij in het nadeel van visuele verkondiging. Ik wil dus beginnen met een overzicht van bijbelse gegevens, zonder daarbij volledig te willen zijn, omtrent ‘zien’ en ‘beelden’ in relatie tot verkondiging en heil. Eventuele conclusies ten aanzien van hedendaagse verkondiging kunnen daarna een plaats krijgen, wanneer ook de hedendaagse culturele constellatie bij de analyse is betrokken.¹⁴

---

¹¹ *Windstreken* 3 (okt. 2000), 7.

¹² Vgl. ook mijn “Een lage drempel en een hoog doel: Missionaire opmerkingen n.a.v. de eerste Korintebrief”, nu te lezen als hst. 6 in S. Paas, *De werkers van het laatste uur*, Zoetermeer 2003.

¹³ Vgl. hier M. Lloyd-Jones, *Preaching and Preachers*, London 1998-3, 107, die n.a.v. 1 Kor. 2 wijst op de noodzaak van “... a sense of diffidence, a sense of unworthiness, a sense of inadequacy...” in de prediker.

¹⁴ M.i. is dit de enige manier om biblicisme te vermijden: het trekken van een rechte lijn tussen een serie bijbelteksten en een hedendaagse situatie. We moeten hier goed het verschil in het oog houden tussen bijbels-theologische lijnen en dogmatische conclusies. Bij de laatste speelt altijd ook een hedendaagse culturele bezinning mee, alsmede de kerkelijke traditie. Zie ook mijn “Het bijbelse motief in Wentsels analyse”, *Kontekstueel* 15/1 (2000), 10-11.

Profetische tekenhandelingen

In de Schrift vinden we dramatische uitbeeldingen van bepaalde waarheden van Godswege. Met name kunnen we dan denken aan de zogenaamde ‘profetische tekenhandelingen’.¹⁵ De oudtestamentische profeten drukten de toekomst niet alleen in woorden uit, maar ook in (zeldzame) handelingen. Zo scheurde de profeet Achia ten overstaan van Jerobeam zijn mantel in twaalf stukken, om aan te geven dat Salomo’s koninkrijk gescheurd zou worden. Jerobeam werd zelfs betrokken in deze tekenhandeling, want de profeet nodigde hem uit tien stukken voor zichzelf te nemen, als een teken voor de tien stammen die deel uit zouden maken van zijn koninkrijk (1 Kon. 11:29-31). Jesaja krijgt opdracht om een groot bord te nemen en daarop te schrijven: “Haastig buit, spoedig roof”. Vervolgens geeft hij zijn zoon dezelfde namen, zodat deze jongen als een vleesgeworden oordeelsboodschap door het leven zal gaan (Jes. 8:1-4). Later loopt de profeet drie jaar lang schaars gekleed door Jeruzalem om te laten zien hoe de Egyptenaren, op wie de Judeeërs zo vertrouwden, zullen worden weggevoerd door Assur (20:1-6). Jeremia moet een pottenbakkerskruik breken in aanwezigheid van de oudsten van het volk, om een voorteken te geven van het komende oordeel (Jer. 19:1-11). Hij moet banden en een juk maken en opsturen aan de koningen rondom Juda om hun zo duidelijk te maken hoe zij zich moeten opstellen in de nieuwe politieke situatie (27:2-3). Als een teken van hoop mag Jeremia vervolgens een akker kopen, terwijl het leger van Nebukadnessar om de stad ligt (32:6-15). In Ezechiël 4 en 5 tenslotte, vinden we een hele serie van tekenhandelingen die betrekking hebben op het toekomstige beleg van Jeruzalem.

Al deze handelingen gaan vergezeld van een woord van God, dat het teken uitlegt en toepast op de profeet of op het volk. Toch is het teken in deze situaties meer dan een ‘plaatje bij het praatje’. De oudtestamenticus Gerhard von Rad heeft erop gewezen dat men in de oudheid zowel aan het plechtige woord als aan het plechtige teken diepe betekenis toekende.¹⁶ Het ging hier niet zomaar om het overbrengen van een les, zoals een schoolmeester iets uitlegt en een tekeningetje maakt om een en ander toe te lichten. Men geloofde dat woorden en tekenen niet alleen voorspelden, maar ook de toekomst *bewerkten*. In een woord en in een teken schuilde scheppende kracht. Alleen tegen deze achtergrond begrijpen we waarom profeten als Jeremia vaak zo fel werden benaderd door hun volksgenoten. *Zij voorspelden* in hun ogen niet alleen ongeluk, maar *zij riepen het ook af*. Zo, zegt von Rad, was de tekenhandeling van de profeet een verhoogde vorm van spreken. Tekenen en woord hadden dezelfde functie. Dat neemt niet weg dat de tekenen vaak raadselachtig waren, ook voor de profeet zelf. Ze hadden uitleg nodig. Dit is een reden te meer om voorzichtig te zijn met te veronderstellen dat deze symbolische handelingen een *uitleg* waren of een *illustratie* van de boodschap van de profeet. Soms verhulden ze meer dan ze uitlegden. Overigens zien we daarin wel een ontwikkeling. Wanneer Achia aan Jerobeam de gescheurde mantel laat zien, blijft er veel onduidelijk. Alleen het ‘dat’ van de toekomst wordt aangegeven, niet het ‘hoe’ en ‘waarom’. Bij de latere profeten wordt het ‘hoe’ en ‘waarom’ juist meer uitgewerkt. Wanneer Jesaja naakt en barvoets door Jeruzalem trekt, is dat ook voor zijn toehoorders een veel begrijpelijker beeld. Hij laat zien op welke manier het toekomstig oordeel zal plaatsvinden en welke gevolgen het zal hebben voor de inwoners van Jeruzalem.

Tabernakel en tempel, offers en andere rituelen

Uitbeeldingen van Gods waarheid zijn ook op andere terreinen in het Oude Testament te vinden. Ik wil hierover niet uitweiden, maar wijs bijvoorbeeld op de symbolische betekenis

---

¹⁵ Vgl. H.C. Mijnders, “Willow Creek: Voor God is alleen het beste goed genoeg”, *Ambtelijk Contact* 36/4 (1997), 53.

¹⁶ G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments 2: Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München 1987-9, 104-107.

van allerlei versieringen van de tabernakel en de tempel (Ex. 25-30; 1 Kon. 5-7; 2 Kron. 2-5). Israël kende beeldende kunst en hechtte daar waarde aan!¹⁷ Iets daarvan wordt zichtbaar in de positieve waardering van Besaleël en Oholiab, de kunstenaars die door de HERE werden aangewezen om de artistieke leiding op zich te nemen bij de bouw van de tabernakel. Zij waren “vervuld met Gods Geest” en “wijsheid” (Ex. 31:3, 6). Bij al deze versieringen ontbrak een begeleidend woord, althans we hoeven niet aan te nemen dat de Israëlieten, telkens als ze de tempel betraden, door de priesters werden gewezen op de symboliek van het reukofferaltaar. De beelden spraken hier hun eigen taal en blijkbaar mocht dat ook. Sterker nog, zo was het bedoeld.

Zo staan met name de eerste vijf boeken van de Bijbel vol met beschrijvingen van plechtige handelingen, die een diepere betekenis verbeelden. Denk bijvoorbeeld aan het ritueel van het wegzenden van de zondebok op Grote Verzoendag. Het sprenkelen van bloed op het deksel van de ark, als het symbool van het uitgestorte leven voor het aangezicht van God. Denk aan de grote feesten, waarbij hutten op het dak de woestijnreis in herinnering brachten, of de bittere kruiden die herinnerden aan de verdrukking in Egypte. Als we erop gaan letten, zien we steeds meer uitbeeldingen en dramatiseringen van Gods heil voor Zijn volk. Er is een enorme verscheidenheid aan betekenisvolle handelingen, kleuren, geuren, muziek, bewegingen in de wetten van Mozes en in een boek als Kronieken. En lang niet altijd worden deze begeleid door uitleg of toepassing. Verondersteld werd dat zij heel goed in staat waren zelf hun ‘zegje’ te doen.

Beeldenverbod

Het is duidelijk dat er in het Oude Testament ook grenzen worden gesteld aan wat uitgebeeld kan worden. Het derde gebod in Exodus 20 zegt:

“Gij zult u geen gesneden beeld maken, noch enige gestalte van wat boven in de hemel, noch van wat beneden op de aarde, noch van wat in de wateren onder de aarde is. Gij zult u voor die niet buigen, noch hen dienen...”

Wat staat hier? Sommigen vatten dit zo op dat aan het volk Israël en aan ons verboden wordt om beeldende kunst te produceren, die mensen of dieren afbeeldt. Zo wordt dit gebod, dat ook in de Koran is terug te vinden, bijvoorbeeld opgevat door moslims. In de moskee zijn afbeeldingen van mensen dan ook verboden. Maar wordt dat bedoeld? Wanneer we dit gebod nauwkeurig lezen, wordt duidelijk dat het hier gaat om het maken van beelden *om ervoor te buigen en om ze te dienen*. Met andere woorden, het gaat om afbeeldingen van God of van andere goden, die een rol moeten gaan spelen in de eredienst.

We kunnen dit alleen begrijpen tegen de achtergrond van de oudoosterse opvatting van beelden. Zogenaamde ‘neutrale’ beelden van mensen of dieren, zonder een godsdienstige betekenis, bestonden eigenlijk niet. Het is zelfs de vraag of er wel een niet-religieuze kunst bestond. ‘Kunst om de kunst’ is waarschijnlijk een moderne ontwikkeling! Dat betekent dat wanneer een Israëliet een afbeelding maakte van een mens of een dier, dat hoogstwaarschijnlijk een godsdienstige bedoeling had. Tegen die praktijk is dit gebod gericht. In feite worden hier twee dingen verboden. In de eerste plaats mag er geen enkel beeld van God worden gemaakt. Ook verder in het Oude Testament blijkt dat Israël op zichzelf wel beeldende kunst had, maar dat beelden van God niet voorkwamen. In de tweede plaats wordt Israël verboden om mensen of dieren af te beelden met de bedoeling om dat beeld te vereren en te dienen. Ook hier zal het vooral gaan om menselijke of dierlijke voorstellingen van God Zelf (denk aan het gouden kalf!), maar dit gebod is er ook op gericht om Israël te bewaren

---

¹⁷ Vgl. S. Schroer, *In Israel gab es Bilder: Nachrichten darstellender Kunst im alten Israel*, Freiburg 1987.

voor het overnemen van allerlei godsvoorstellingen van zijn buurvolken. Want het afbeelden van God als bijvoorbeeld een stierkalf (Ex. 32) was niet willekeurig. In de godsdienstige voorstellingswereld van het oude oosten was een stierkalf een symbool van woeste oorlogskracht en grote vruchtbaarheid. God wil niet zomaar worden verbonden met al dit soort noties: Hij wil Zijn volk Zelf aanreiken hoe het over Hem mag spreken en denken.

Intussen komen we in het Oude Testament wel *voorstellingen* tegen van God, ook al zijn het dan geen gesneden beelden. Het zijn *denkbeelden* of *taalbeelden*. Jesaja beschrijft hoe hij God heeft gezien, op een hoge en verheven troon, als de Koning van het heelal (Jes. 6). Hosea presenteert de HERE o.a. als een verscheurende leeuw (Hos. 5:14-15). Daniël beschrijft de Oude van Dagen (Dan 7:9-10). We zouden kunnen zeggen dat dit beelden zijn die God Zelf aanreikt. Maar steeds worden dit soort voorstellingen en beschrijvingen in het Oude Testament begeleid door het diepe besef dat God onvergelykbaar is. Hij is ten diepste niet te beschrijven. “Met Wie zoudt gij Mij vergelijken?” (Jes. 40:25).

Kortom, voorstellingen van God zijn niet verboden in het Oude Testament. God Zelf reikt ze ons aan, zoals een moeder zich overbuigt naar een kind (Calvijn). God is (als) een Koning, een Herder, een Strijder, een Minnaar, een Echtgenoot, een Vader, een Moeder. Wel is het verboden om deze voorstellingen om te zetten in tastbare afbeeldingen. Enerzijds heeft dat te maken met het feit dat een beeld altijd verabsoluteert: een bepaald aspect van God wordt vastgelegd en geïsoleerd. Maar God is altijd groter; Hij is per definitie niet te vergelijken. Als wij iets over Hem mogen weten, moeten we dat niet vastleggen en laten ‘stollen’ in een beeld, maar wij behoren het altijd in relatie te brengen tot al het andere wat we van Hem hebben gehoord en gezien.¹⁸ God is de Levende God, Die ons tegemoet treedt als de Andere. Wij kunnen niet met Hem rondslepen en sollen als met een beeld. Anderzijds heeft dit verbod te maken met het altijd aanwezige gevaar van besmetting. Beeldende kunst in het oude oosten droeg nu eenmaal veel godsdienstige connotaties met zich mee.

Deze twee duidelijke grenzen aan beeldende kunst in de Bijbel nemen niet weg dat beeldende kunst op zichzelf positief wordt gewaardeerd. Zij wordt zelfs ingeschakeld in het verkondigen van Gods waarheid.

Jezus Christus: het beeld van God

Tegen de achtergrond van de nadruk van het Oude Testament op Gods onvergelykelijkheid is het wonder des te groter dat deze God Zich heeft laten zien in een Mens: Jezus Christus. Zoals Paulus zegt in Kolossenzen 1:15: “Hij is het beeld van de onzichtbare God”. Jezus maakt God zichtbaar. Hebreëen 1:3 zegt het nog pregnanter. Jezus is “de afstraling van Gods heerlijkheid en de afdruk van Zijn wezen”. We zouden kunnen zeggen dat het oudtestamentische beeldenverbod tot vervulling komt in Christus. God is onzichtbaar, maar “Wie Mij heeft gezien, heeft de Vader gezien” (Joh. 14:8). God is niet vast te leggen, maar “zij namen Jezus gevangen en boeiden Hem” (Joh. 18:12). God is niet te vergelijken, maar Christus werd mens. Wie een beeld wil van God, moet kijken naar Jezus die Zich vernederde tot de dood en opstond uit het graf. God is “Christ-like” (Alister McGrath), dat is de diepe boodschap van het christendom.

Dit roept de vraag op of met Christus de visuele verkondiging van het Oude Testament niet grotendeels is opgeheven. Zijn alle symbolische kleuren, geuren, afbeeldingen en vormen van het Oude Testament niet voorbeelden van een ‘vormendienst’, die slechts heenwees naar Christus en dus overbodig is geworden? Tot op zekere hoogte wel. Het is ook onder andere

---

¹⁸ Vgl. hier bijvoorbeeld B. Seifert, *Metaphorisches Reden von Gott*, Gütersloh 1997, over de metaforiek van het boek Hosea.

deze gedachte geweest die de Reformatie heeft bewogen om af te zien van visuele verkondingsmiddelen, die -zo werd gedacht- alleen maar afleidden van Christus. We moeten natuurlijk oppassen dat we niet weer terecht komen in een verhullende vormdienst, die misschien esthetisch wel fraai is, maar in wezen weer een gordijn trekt voor het allerheiligste. Mijns inziens lopen kerken die een te eenzijdige nadruk leggen op 'viering' en liturgische vormgeving zeker dit gevaar: er ontrolt zich een prachtig en ontroerend schouwspel, maar ten diepste is een eredienst niet bedoeld om ons religieus besef te masseren. Zoals iemand ooit eens zei: "Als je niets meer te vertellen hebt, zet je een kaars voorin de kerk en trek je de dominee een jurk aan, dan lijkt het toch nog wat". Niets ten nadele van liturgische tafels, kaarsen of toga's in de kleuren van het kerkelijk jaar, maar laten ze geen wierookgordijn worden voor het eigenlijke.

Toch is daarmee niet alles gezegd. Ook hier moeten we vaststellen dat onze vraagstelling niet per se die van het Nieuwe Testament is. Het gaat de schrijver van bijvoorbeeld de Hebrëënbrieffrom te laten zien dat de oudtestamentische tempeldienst en offercultus zijn vervulling vindt in Christus en daarmee overbodig is geworden. De vraag naar de ruimte voor eventuele visuele verkondiging wordt daarbij niet gesteld. De tegenstelling is die tussen 'schaduw' en 'toekomstige dingen' (Hebr. 10:1), tussen 'afbeelding' en 'zaak' (9:23), niet tussen 'gezicht' en 'gehoor'. Verder zien we dat ook in het Nieuwe Testament vrij onbevangen wordt gesproken over het gezicht als een van de instrumenten waarmee wij Gods openbaring ontvangen. Daarbij kan zelfs een oudtestamentisch aandoende zaak als de profetische tekenhandeling een rol spelen (Hd. 22:11).

De schepping: zichtbaar teken

God heeft Zich in Jezus Christus geopenbaard en zichtbaar gemaakt. Dat is uniek en onvergankelijk. Toch is er meer te zien van God. In Romeinen 1:20 schrijft Paulus:

"Want hetgeen van God niet gezien kan worden, Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid, wordt sedert de schepping der wereld uit Zijn werken met het verstand doorzien..."

Dus hoewel God Zelf onzichtbaar is, heeft Hij toch ervoor gekozen Zich op een bepaalde manier te visualiseren: in Zijn werken. Welke die zijn, vermeldt Paulus niet, maar het ligt voor de hand om hier te denken aan Zijn schepping: aan mensen, dieren, bergen, rivieren en het heelal. Misschien mogen we ook denken aan Gods werken in de geschiedenis: de val van de Berlijnse muur in 1989 bijvoorbeeld. Maar, toegegeven, dit laatste is ambivalent: om Gods hand te (h)erkennen in de geschiedenis, is in feite (relatie)kennis nodig van God en van de manier waarop Hij werkt.

Paulus schrijft dit om duidelijk te maken dat de heidenen die God niet kennen, daarom nog niet onschuldig zijn. Zij hebben God wel gekend, maar zijn die kennis kwijtgeraakt, door Gods werken te vereren in plaats van Hemzelf. Zo hebben zij "de majesteit van de onvergankelijke God vervangen door hetgeen lijkt op het beeld van een vergankelijk mens, van vogels, van viervoetige en van kruipende dieren" (v. 23). Dit neemt echter niet weg dat Paulus het voor de heidenen blijkbaar mogelijk achtte God te leren kennen door goed om zich heen te kijken en zijn werken te zien. Of dit ook zaligmakende kennis zou zijn, staat hier niet. En of dit nog steeds mogelijk is, nu de enige Naam onder de hemel is geopenbaard, is onwaarschijnlijk. Maar 'zien' blijkt voor Paulus toch niet onbelangrijk of verwaarloosbaar. Goed kijken is heilzaam, omdat God het niet beneden Zich achtte om Zich ook zichtbaar te maken in Zijn werken.

Horen en zien in de nieuwtestamentische verkondiging

In Filippenzen 4:9 schrijft Paulus: "... wat gij van mij gehoord en gezien hebt, brengt dat in toepassing" (vgl. 1:30; 2 Kor. 12:6). Deze combinatie van 'zien' en 'horen' vinden we vaker in verband met de openbaring van Gods heil en de verkondiging van het Evangelie in het Nieuwe Testament. Deze verbinding vindt m.i. zijn oorsprong in het getuigeniskarakter van de nieuwtestamentische verkondiging. De apostelen zijn getuigen van Christus en meer dan eens leggen zij er de nadruk op dat zij Hem niet alleen hebben gehoord, maar ook hebben *gezien* (Hd. 4:20; 22:15; 1 Joh. 1:1). In hun woorden en in hun gedrag zijn zij een getuigenis: een uitbeelding en verwoording van Christus. Daarom kunnen zij de gemeenten oproepen: "Word mijn navolgers, zoals ik Christus navolg" (1 Kor. 11:1). Met andere woorden, de gemeenten kunnen niet alleen aan hen *horen* dat zij getuigen zijn van Christus, maar zij kunnen het ook aan hen *zien*. Hier gaat het overigens niet zozeer om een dramatisering of uitbeelding van het heil, maar om een *uitleven* ervan. De verkondiger is zelf de 'dramatisering' of de 'illustratie' van zijn verhaal. Het lijkt mij dat, bij alle vragen rondom visualisering, hierop de nadruk moet blijven liggen.

Intussen roepen dit soort teksten wel de vraag op of ons onderscheid tussen 'zien' en 'horen' ook het onderscheid is van de Bijbel. Is dit niet een typisch modern-westerse benadering? Onderkennen we wel genoeg dat de blijde boodschap in het Nieuwe Testament alle zintuigen binnendringt en de gehele mens aanspreekt? En dat het vervolgens ook ons in wil schakelen als gehele mensen, opnieuw met gebruik van al onze zintuigen? Het Evangelie maakt ons niet alleen tot sprekers, maar ook tot hoorders, zieners, daders. Als we te rigide willen onderscheiden tussen 'woord' en 'beeld', tussen 'woord' en 'daad', tussen 'vertellen' en 'tonen', zou het wel eens kunnen dat we de Bijbel in een dwangbuis persen.

Het zalig aanschouwen: reeds en nog niet

De uitstorting van de Heilige Geest op het Pinksterfeest in Jeruzalem is veelzeggend. Petrus refereert er in zijn daaropvolgende toespraak aan als "wat gij ziet en hoort" (Hd. 2:33). Hier blijkt, evenals in andere plaatsen, dat het zien van de toeschouwers niet zonder meer zaligmakend is: dat wat zij zien -de tekenen van wind, vuur en vreemde talen- leidt tot verwarring en spot (vv. 7-13). Met andere woorden, de tekenen zijn niet zozeer onthullend en toelichtend, maar veel eerder verhullend en verwarrend. Petrus' woorden zijn nodig om het uit te leggen en toe te passen. Naast de nadruk die we vooral vinden in het Oude Testament op beelden als zelfstandige dragers van betekenis, vinden we in het Nieuwe Testament veel meer deze nadruk: het beeld als teken van het Koninkrijk dat enerzijds al gekomen is en anderzijds nog verborgen is.

Hetzelfde geldt, zoals meer dan eens is vastgesteld, voor de wonderen en gelijkenissen¹⁹ van onze Here Jezus. Zij moeten worden verstaan in het kader van het Koninkrijk van God, dat met de komst van Christus gekomen is, maar tegelijk wacht op de volkomen vervulling van Gods heerschappij. Dus ook hier is het gebruik van beelden en tekenen niet simpelweg een illustratie of ondersteuning van Jezus' prediking. De raadselachtige uitspraken van Jezus ten aanzien van gelijkenissen in Mattheüs 13:10-16 zijn bekend genoeg:

"En de discipelen kwamen en zeiden tot Hem: Waarom spreekt Gij tot hen in gelijkenissen? Hij antwoordde: Omdat het u gegeven is de geheimenissen van het Koninkrijk der hemelen te kennen, maar hun is dat niet gegeven (...) Daarom spreek Ik

---

¹⁹ Hoe dan ook zijn gelijkenissen geen goede voorbeelden van een gevisualiseerde verkondiging in onze zin van het woord. Een argument als "video mag, want Jezus gebruikte ook beelden in Zijn gelijkenissen", is ondeugdelijk. Gelijkenissen waren tenslotte *toespraken*. Weliswaar waren zij beeldend qua taalgebruik, maar tekeningen of uitbeeldingen ter illustratie gebruikte Jezus voor zover wij weten niet.

tot hen in gelijkenissen, omdat zij ziende niet zien en horende niet horen of begrijpen (...) Maar uw ogen zijn zalig, omdat zij zien en uw oren, omdat zij horen. Voorwaar, Ik zeg u: Vele profeten en rechtvaardigen hebben begeerd te zien wat gij ziet en zij hebben het niet gezien en te horen wat gij hoort en zij hebben het niet gehoord”

Het ‘zien’ dat Jezus hier bedoelt, is veeleer een geestelijk ‘zien’, een ‘inzien’ en erkennen van wie Hij is. Zijn beelden en tekenen zijn niet bedoeld om Zijn boodschap te verhelderen, maar om onderscheid aan te brengen tussen mensen aan wie het gegeven is om te ‘zien’ en wie dat niet gegeven is. Met het aanbreken van Gods koningschap over de wereld, zijn Jezus’ gelijkenissen dus niet alleen instrumenten van heil, maar ook van oordeel. Vanuit deze dubbele rol van beelden (gelijkenissen en wonderen), zijn Jezus’ woorden in Johannes 16:25 te verklaren:

“Dit heb Ik in beelden tot u gesproken; er komt een ure, dat Ik niet meer in beelden tot u zal spreken, maar u vrijuit over de Vader spreken zal”

Deze visie op beelden in het leven en optreden van Jezus is een duidelijke lijn in het Nieuwe Testament. Het gebruik van beelden door Jezus is voorlopig: een teken van de verborgenheid van het Koninkrijk. Het doel is echter: voorbij komen aan deze beelden en vrijuit over de Vader spreken. Nu moeten we dit ‘spreken’ ook weer niet te rigide opvatten, alsof het christenleven en Gods schepping zouden uitlopen op een eindeloze preek. Elders in het Nieuwe Testament wordt deze uiteindelijke openbaring van het Koninkrijk weer omschreven met ‘zien’. Zoals Paulus zegt:

“Want nu zien wij nog door een spiegel, in raadselen doch straks van aangezicht tot aangezicht...”

God zien, zoals Hij is, dat was al de wens van Mozes. Het is tevens de belofte die zijn gestalte vindt in de nieuwtestamentische prediking van ‘reeds’ en ‘nog niet’ van het Koninkrijk. Eens zullen wij Christus zien, “zoals Hij is” (1 Joh. 3:3). Maar nu hebben wij Hem lief en geloven wij in Hem, zonder Hem te zien (1 Pet. 1:8). “Want wij wandelen in geloof, niet in aanschouwen” (2 Kor. 5:7). Eens zullen Gods kinderen zeggen: "Mijn ogen hebben Uw heil gezien!".

Ook hier zou het ietwat retorisch zijn om dit soort teksten direct toe te spitsen op onze postmoderne vraagstelling naar visuele verkondiging. Toch nodigen zij ons wel uit onze motieven te onderzoeken: waarom willen wij drama en film gebruiken? Willen we een voorschot nemen op de toekomst? Willen we die toch klein krijgen naar ons eigen beeld en gelijkenis? Deze ‘bijbelse theologie van het zien’ maakt duidelijk dat ons spreken en ons tonen van het heil altijd een voorlopig karakter dragen. Zij mogen nooit de illusie wekken dat ‘dit het is’.

Dat heeft naar mijn mening een belangrijke praktische consequentie voor onze verkondiging. Of we nu preken of een drama opvoeren, altijd moet daarin de eerbiedige erkenning verwerkt zijn, dat ons kennen ten dele is. Het lijkt mij echter dat juist de visuele verkondiging, met haar enorme impact op allerlei zintuigen, extra kwetsbaar is voor de illusie dat we nu weten wie Jezus was (video), hoe het heil ‘in elkaar zit’ (daarom heb ik altijd wat moeite met schematische tekeningetjes op dit punt), wat voor stem God heeft (in talloze films komt dan een donkere, sonore stem uit de coulissen) enzovoort. Het is mijn indruk dat een deel van de intuïtieve weerzin van veel christenen tegen een gevisualiseerde verkondiging voortkomt uit

dit besef. Illustratief is de volgende opmerking over de film *Jesus* (een verfilming van het Evangelie naar Lukas van de Stichting Agapè):²⁰

“In elk geval heb ik besloten niet te kijken. Ook al om te voorkomen dat mij voortaan bij het horen van de naam ‘Jezus’ één of andere goed uitziende, Engelssprekende acteur op het netvlies verschijnt”

Dat vind ik wel een gezonde reactie, al moet ik zeggen dat het zien van de film op mij dit effect nooit gehad heeft. En ons een voorstelling van Jezus maken, doen we zonder die film ook wel. Maar het besef dat visualisering iets of iemand onheilzaam vastlegt, meer nog dan verwoording dat doet, is een noodzakelijk ingrediënt in een christelijke visie op hedendaagse verkondiging.

Dit besef is overigens minder van toepassing op ‘echte’ kunst. Die is naar zijn aard gelaagd, voor meer uitleg vatbaar. Een goed gedicht biedt ook na de derde lezing nog nieuwe inzichten; het is meer dan proza op rijm. Goede muziek is meer dan geluidsbehang, dat slechts wat aan de rand van je bestaan schuurt; zij voert je een nieuwe wereld binnen. Beeldende kunst kan ons bestaan verdiepen, ons brengen op nieuwe vragen. Goede kunst wil bij uitstek niet direct de betekenis vangen en vastleggen, maar nodigt ons uit om verder te zoeken.

Het kruis en de opstanding als zichtbare tekenen

God heeft Zich ten diepste geopenbaard in het kruis en de opstanding van Jezus Christus. Dit zijn zichtbare tekenen. Het kruis was opgericht op een heuvel, waar iedereen het kon zien. Jaren later haalt Paulus tal van getuigen aan, die met eigen ogen de opgestane Heer hebben aanschouwd (1 Kor. 15:4-8). Het kruis is de dramatische openbaring van Gods rechtvaardigheid en Zijn liefde, zoals Paulus elders uitlegt (Rom. 3:21-25; 5:8). Het is tegelijk inzichtelijk als een gruwelijk martelwerktuig en geopenbaard als een werktuig van God. Beeld en verkondiging gaan hier samen: het beeld is niet te begrijpen zonder de verkondiging, maar de verkondiging hangt in de lucht zonder dit beeld. Voor ons begrip van het kruis zijn wij afhankelijk van Gods openbaring. Hetzelfde geldt voor onze verkondiging. Die is niet te reduceren tot technieken: tonen (in woorden, daden en beelden) en openbaren gaan samen. In onze verkondiging zijn wij afhankelijk van Gods Geest.

De sacramenten

Vanouds zijn in de christelijke gemeente twee zichtbare verkondigingsmiddelen universeel geaccepteerd en toegepast: doop en avondmaal. Dit neemt niet weg dat er in de vroege kerk, in de kerken van het oosten en ook later in het westen meer visuele verkondigingsmiddelen en zelfs sacramenten waren geaccepteerd, maar deze twee staan nergens ter discussie.

Het avondmaal is een verkondiging van de dood van Christus (1 Kor. 11:26). Zonder daarover hier uit te weiden, lijkt het me dat daar in de context van 1 Korinte 11:17-34 vooral mee bedoeld wordt dat het avondmaal in de beoefening van de gemeenschap tussen rijk en arm iets laat zien van de volkomen overgave van Christus, waarbij Hij Zijn eigen voorrechten opgaf en Zich opofferde tot de dood toe (gesymboliseerd in wijn en brood). Met andere woorden, bij het avondmaal is de *gemeente zelf* een visuele verkondiging, door haar gemeenschap.

Ook de doop is een zichtbare verkondiging: het ingaan in en het opkomen uit het water verwijst naar Christus’ dood en opstanding die door genade ook mijn dood en opstanding mogen zijn.

Uit de centrale rol van de sacramenten blijkt duidelijk dat het Nieuwe Testament ruimte maakt voor visuele verkondiging. Beide zijn echter gerelateerd aan de centrale heilsfeiten en

---

²⁰ K. de Vries, “Hoe breng je Jezus aan de man?”, *De Reformatie* 75/29 (2000), 976-977.

beide vinden plaats in de context van de gemeente, al hebben ze wel degelijk missionaire connotaties. Vooral laten ze echter opnieuw zien hoezeer de Bijbel de nadruk legt op de eenheid van boodschap en boodschapper: de gemeente moet zelf zichtbare verkondiging zijn en Christus moet Zelf zichtbaar in ons worden. ‘Laten zien’ gaat dus door jezelf heen: ons leven -zowel individueel als gemeenschappelijk- is de beste illustratie van het Evangelie.

De christelijke traditie

Het is bekend dat de christelijke traditie na de apostelen al vroeg gebruik maakte van visuele voorstellingen. Opgravingen hebben christelijke afbeeldingen, symbolen en mozaïeken uit de periode van de eerste kerk aan het licht gebracht. Voorbeelden zijn hier de naar Christus en Zijn werk verwijzende symbolen van de vis, het kruis en het chi-rho-teken (de Griekse beginletters van de titel Christus). Een mooi voorbeeld is het beroemde Rotas-Sator-vierkant (gevonden in de *palaestra* van Pompeii), een soort anagram dat, wanneer de letters worden geordend in de vorm van een kruis, tweemaal te lezen geeft *Pater noster* (‘Onze Vader’) en dat tussen de letters A en O (de alpha en de omega, als de eerste en laatste letter van het Griekse alfabet). Michael Green veronderstelt dat dit soort afbeeldingen voor christenen aanleiding waren om een gesprek over het geloof te beginnen met anderen.²¹

Verder ontwikkelde zich al vroeg een rijke beeldtaal in de Romeinse catacomben, waar christenen zich lieten begraven met allerlei symbolische voorstellingen van het christelijk geloof afgebeeld op de afsluitende steen van hun graf. Kortom, van een principiële weerszin tegen het gebruik van visuele voorstellingen op zichzelf is niet veel te merken in de vroege kerk, al ligt hier ook duidelijk de nadruk op mondelinge verkondiging. Daarbij moeten we overigens opmerken dat de ene visualisering de andere niet is: de scherpe kritiek van de vroege kerk op toneelspel en dans is vrij algemeen bekend.

De positieve houding van de Rooms-Katholieke kerk van de Middeleeuwen ten aanzien van beeldtaal heeft nauwelijks beschrijving nodig. Tegenover het grotendeels analfabetische volk maakte men gebruik van altaarstukken, waarnaar tijdens de prediking werd verwezen. Zo bestonden er ook getijdenboeken, rijk verluchte Evangelieverhalen, waarin als het ware reeds een voorschot werd genomen op de latere kinderbijbels. Passiespelen vonden plaats op jaarmarkten en dergelijke. Over het geheel genomen krijgen we de indruk dat de kerk van die tijd erg veel te zien aanbood.

De Reformatie maakte daar grotendeels een eind aan. Er kwam een vernieuwde nadruk op het Woord als de bron van ons heil. Tot de uitwassen van de kerk van de Middeleeuwen die bestreden werden, behoorde ook de verering van beelden van heiligen. In het algemeen nam de Reformatie zeer resoluut afstand van visuele vormen van verkondiging. Het Woord moest het (weer) doen en niet de ‘stomme beelden’.

Een en ander had ook te maken met de toegenomen mogelijkheden van boekdrukkunst en alfabetisering. Het humanisme van Erasmus met zijn nadruk op de terugkeer naar de zuivere bronnen, had ongetwijfeld ook zijn weerslag. Het ‘hing’ in de lucht: een verlangen naar het oorspronkelijke en zuivere Evangelie, ontdaan van alle lagen van traditie en verbeelding.

Sindsdien kenmerken de kerken van de Reformatie zich door een zeer strikte nadruk op verkondiging en geschrift en een diepgeworteld wantrouwen tegen visuele verkondiging of het ‘ondersteunen’ van de prediking door beeldende middelen. Dit wantrouwen begint pas recentelijk hier en daar wat weg te ebben. Ongetwijfeld heeft dat te maken met de veranderde maatschappelijke situatie. Er is momenteel een algehele versterking van het visuele, zoals er toen een sterke nadruk lag op geschrift en woord, ook in de bredere samenleving. Verder zien we een afnemende lees- en luistervaardigheid en een toenemende visuele vaardigheid bij een

---

²¹ Vgl. M. Green, *Evangelieverkondiging in de eerste eeuwen*, Goes 1979, 386-7.

groot deel van de bevolking,²² wat de vraag naar de aard van de verkondiging vanuit een missionair perspectief opnieuw dringend maakt. Daarop komen we straks terug.

Hier is het belangrijk om te benadrukken dat de houding van de Reformatie ten aanzien van beeldverkondiging voor een deel een zeer gezonde reactie was op een doorgeschoten nadruk op visualisering (waarbij het beeld vaak voor de betekende zaak schoof) in de Middeleeuwse kerk. Voor een ander deel sloot deze reactie aan op het intellectuele klimaat van die dagen, met haar nadruk op geschreven bronnen. Uiteraard wist de Reformatie zich in dit alles gesteund door de vanzelfsprekende nadruk van de Schrift op mondelinge verkondiging. De vraag is echter gewettigd of zij daarmee een beslissing heeft genomen die voor eens en voor altijd geldig is of dat daarbij ook vragen naar maatschappelijke en missionaire ontwikkelingen een rol mogen spelen. Met andere woorden, heeft de Reformatie op het punt van het afwijzen van visuele verkondiging iets ontdekt van openbaringskwaliteit of is haar beslissing -hoe juist ook op het moment zelf- ook een aansporing voor onszelf om, in getrouwheid aan de Schrift, te ontdekken waarom *onze* tijd vraagt?

Beelden toen en nu

"Alle grote vermaken zijn gevaarlijk voor het christelijk leven, maar onder die welke de wereld heeft uitgevonden, is er geen meer te vrezen dan het toneel"
Blaise Pascal, *Gedachten*, I, 11.

De status van beelden in de oudheid

Bij het zoeken naar een antwoord op de vraag naar het gebruik van visuele middelen in evangelisatie, is het belangrijk dat we ons enigszins verdiepen in de status van dit soort middelen in de Grieks-Romeinse cultuur. In deze cultuur verkondigden de apostelen het Evangelie aan Joden en heidenen. De vraag is dan: beschikten de apostelen over de mogelijkheid van het gebruik van beelden? Welke status hadden toneel en beeldende kunst? Werden ze gebruikt om serieuze zaken te verkondigen of waren ze gereserveerd voor bepaalde sectoren van de samenleving? Het is bijvoorbeeld bekend dat toneelspelers vanaf de oudheid tot in de 19^e eeuw werden beschouwd als immorele mensen, terecht of niet. Heeft het ons dan iets te zeggen dat de apostelen geen gebruik maakten van toneel? Is dat ook een impliciet oordeel over toneelspel of andere visuele middelen?

Het is belangrijk dat we hierin twee vragen onderscheiden: (1) hoe werden toneel, beeldhouwen, schilderen, dans en andere visuele communicatiemiddelen in deze tijd en cultuur beschouwd? (2) voor welk soort informatie-overdracht dienden zij?

Beide vragen zijn even belangrijk. Als visuele uitingsvormen in de oudheid bijvoorbeeld algemeen werden beschouwd als minderwaardig ten opzichte van het woord, wil dat nog niet zeggen dat wij ons óók te beperken hebben tot woordverkondiging. Want het is even belangrijk om te weten of deze middelen voor de apostelen wel *serieuze* alternatieven waren voor de woordverkondiging. Als visuele communicatie in de hele Grieks-Romeinse wereld vooral diende ter vermaak en niet ter instructie of om mensen aan het denken te zetten, kunnen we het toneel uit de oudheid niet zomaar op één lijn zetten met modern drama. In

---

²² Wat in feite een terugkeer betekent naar een 'normalere' situatie, althans wanneer we de menselijke geschiedenis over de eeuwen heen bekijken. De hoge graad van leesvaardigheid van de laatste twee à drie eeuwen in het Westen, is op de schaal van de mensheidsgeschiedenis een uitzondering. De kerken van de Reformatie zouden er goed aan doen daarom niet al te vast 'gebakken' te zitten aan geletterdheid en leesvaardigheid als voorwaarden van verkondiging. De grootste groep christenen door de eeuwen heen, is altijd afhankelijk geweest van mondelinge en visuele verkondiging en kon het zelf niet nalezen. Hetzelfde geldt momenteel voor een groot percentage christenen wereldwijd.

onze cultuur hebben visuele middelen, sinds de opkomst van film en televisie en de statusverhoging van theater, een heel andere status: het zijn serieuze en veelgebruikte vormen van communicatie.

Met andere woorden, het is heel goed mogelijk dat de inhoud van de evangelieboodschap (als een serieuze boodschap) in de oudheid in het geheel niet was te combineren met drama en beeldende kunst. Mensen zouden zich misschien storen aan het feit dat godsdienstige waarheden werden vertolkt door minderwaardige toneelspelers. Een ander probleem kon zijn dat toneel in de oudheid veel minder flexibel was dan nu. Het was verdeeld in een aantal vast omschreven genres, met elk strikte regels voor de vertolking. Een nieuwe boodschap van heil zou vragen om een nieuwe vorm, een nieuw genre, met alle communicatieve risico's van dien. Het is te begrijpen dat de apostelen zich daar niet mee wilden vermoeien.

Het is, kortom, heel goed mogelijk dat de vanzelfsprekende nadruk op woordverkondiging in het Nieuwe Testament in die tijd en cultuur een bij de boodschap passende communicatievorm was, die door mensen werd begrepen en op zijn juiste waarde geschat. Nog weer anders gezegd: als iemand in de oudheid op de markt een toneelspel opvoerde, zouden mensen blijven staan in de verwachting vermaakt te worden met de grappen en grollen van Aristophanes of met noodlotstragedies van Sophocles, maar niet met een verkondiging van goddelijke waarheden. Wanneer iemand dat wilde doen, moest hij praten, mensen toespreken. In het begin van dit artikel heb ik al geschetst dat mensen in die tijd op dit punt veel meer verwachtingen hadden van de retoriek, het spreken in het openbaar. Hiertoe wendden de apostelen zich dan ook, zij het niet kritiekloos.

Het feit dat de apostelen, voorzover wij weten, geen gebruik maakten van drama of iets dergelijks, kan dus verschillende redenen hebben: (a) missionair: in het heersende culturele verwachtingspatroon moesten zij op zoek naar een bij de boodschap passende vorm, die de mensen zouden begrijpen; het is heel goed mogelijk dat men indertijd de combinatie van drama en een nieuwe heilsboodschap niet zou begrijpen; (b) religieus: het is bijvoorbeeld mogelijk dat zij beeldhouwwerken vermeden, vanwege de religieuze connotaties ervan; veel beeldende kunst was tempelkunst; (c) sociaal: bepaalde vormen van visuele communicatie waren vooral beperkt tot bepaalde sociale klassen. Een tragedie bijvoorbeeld, was niet gericht op de massa slaven, maar thematiseerde vooral de levenskwesaties van de vrije en welgestelde Griekse burger; (d) cultureel: als (voor het merendeel niet al te zeer gehelleniseerde) Joden waren zij geworteld in een orale en schriftelijke cultuur; (e) principieel: visuele vormen zijn ten principale ongepast als het gaat om de verkondiging van het Evangelie.

Let wel, dit zijn allemaal *mogelijke* redenen. Zij kunnen allemaal (gedeeltelijke) verklaringen zijn voor het feit dat de apostelen afzagen van visuele hulpmiddelen. Ik heb ze hier genoemd om te wijzen op de verschillende mogelijkheden. Immers, maar al te vaak zijn redeneringen en preken te horen die uit de afwezigheid van visuele vormen zonder meer concluderen dat die afwezigheid voortvloeit uit het karakter van het Evangelie zelf (dus mogelijkheid (e) hierboven). Dat is echter de vraag: *post hoc* is nog niet *propter hoc*.

Uit de hierboven geschetste bijbels-theologische lijnen is wel een reserve ten aanzien van het gebruik van beelden te verklaren, maar een verbod vloeit er niet noodzakelijk uit voort. Maar deze reserve, gecombineerd met het culturele verwachtingspatroon in die dagen, de Joodse achtergrond van de apostelen, alsmede de missionaire noodzaak om mensen te bereiken met voor die tijd effectieve communicatiemiddelen, leidde hen in feite vanzelfsprekend in de richting van verbale verkondiging.

Beelden nu

De status van visuele middelen, zoals toneel, is in onze tijd in hoge mate anders dan in de oudheid. In de eerste plaats is het gebruik van bijvoorbeeld toneel en drama niet langer beperkt tot bepaalde sociale lagen. Hoewel het bezoeken van een theater nog steeds een élite-aangelegenheid is, krijgen massa's mensen via de beeldbuis enorme hoeveelheden spel en uitbeelding van levenssituaties te zien. Wij worden ermee overspoeld. Murray Watts, een theaterdeskundige, stelt zelfs dat "drama de overheersende vorm van artistieke communicatie is geworden in de Westerse wereld".²³ Een beperking die zich tot in het begin van de vorige eeuw voordeed met betrekking tot drama, is dus weggevallen. Sinds de opkomst van film en televisie (en nu internet) is vrijwel iedereen vertrouwd met visuele presentaties van levensthema's of het via beelden opnemen van informatie. Onze cultuur is voor een belangrijk deel niet langer een cultuur van woorden en spreken, maar van *zien*.

In de tweede plaats zijn de mogelijkheden van visuele informatieoverdracht vrijwel onbeperkt. Bijna alles wordt vertaald in beelden. Sterker nog, er is een cultureel verwachtingspatroon (of vooroordeel), dat dat wat niet in beeld gebracht kan worden, nauwelijks de moeite waard is. Voor de journalistiek betekent dat bijvoorbeeld: geen beelden, geen nieuws. Wie in beeld komt, bestaat.

In de derde plaats zijn de visuele middelen enorm flexibel. Bijna alles, van het meest triviale tot het meest waardige, kan op de een of andere manier in beelden worden gegoten. Daarbij is nog wel een zeker onderscheid aan te wijzen: theater heeft meer mogelijkheden voor 'diepe' thema's dan televisie, maar dit onderscheid is lang niet meer zo scherp als het is geweest. De mogelijkheid van serieuze informatieoverdracht via beelden is dus in onze cultuur duidelijk aanwezig, al moet daarbij worden aangetekend dat dit voorwerp van discussie blijft. In de ogen van velen leidt zeker het medium van de televisie tot een zekere trivialisering en vervlakking van de uitgebeelde zaken. Het is vooral bedoeld en ontworpen voor amusement en minder voor verdieping en bezinning. Wat betreft de film, is het echter al een ander verhaal. Het zou me bijvoorbeeld niet verbazen als momenteel meer mensen hun mening over de Tweede Wereldoorlog hebben gevormd met behulp van films als *Schindler's List* en *Saving Private Ryan*, dan met de reeks van Lou de Jong of het spannende jongensboek. En bij hoeveel christenen is hun beeld van Jezus deels ingekleurd door de pakkende beelden van Richard Attenborough's *Gandhi*?

In de vierde plaats is de status van visuele overdracht, alsmede van de mensen die zich daarmee bezighouden, in onze cultuur onvergelijklijk veel hoger dan in de oudheid. Tot in de 19e eeuw werden toneelspelers beschouwd als niet ver verwijderd van prostituées (en vaak terecht). In onze tijd behoren zij tot de culturele élite, de toonaangevers in Nederland. De wereld van filmmakers, acteurs, regisseurs en dergelijke staat volop in de belangstelling en wordt algemeen belangrijk gevonden. Hun producten en hun levens zijn onderwerp van veel gesprekken in alle lagen van de samenleving. Jongeren spiegelen zich aan hun levensstijl. Velen zijn afhankelijk van de televisie voor hun informatievoorziening en voor hun ontspanning. In landen waar een staatsgreep wordt gepleegd, ontfermt men zich allereerst over de televisiestations.

Dit tekent het enorme belang dat in moderne samenlevingen wordt gehecht aan beelden. Tegelijk heeft de televisie ook geleid tot een zeker cynisme en wantrouwen ten aanzien van de informatie die wordt aangeboden. Er is een groeiend besef hoe gemakkelijk je gemanipuleerd kunt worden door goedgekozen beelden. In een film is toch alles mogelijk? Hier spreekt men

---

²³ M. Watts, *Christianity and Theatre*, Edingburgh 1986, 8.

vaak van een ‘schijnwereld’, een ‘virtual reality’, die wordt opgebouwd met sterk suggestieve beelden, maar met het echte leven weinig te maken heeft.

In de vijfde plaats hebben film en televisie, met hun sterk overtuigende en suggestieve kracht, geleid tot een heel ander cultureel verwachtingspatroon ten aanzien van informatieoverdracht. Woorden hebben geen voorrang boven beelden, boeken worden niet per se betrouwbaarder gevonden dan films. Integendeel, zien is geloven. Als het niet op tv komt, is het in de beleving van velen niet gebeurd.

Hier speelt ook mee dat de algehele leesvaardigheid en het vermogen om afwegingen te maken uit gehoorde of gelezen woorden afneemt. Mensen lezen minder en oppervlakkiger: gebruiksaanwijzingen en ondertitelingen, dat is het wel zo’n beetje. Er is hier niet zozeer sprake van een letterlijk analfabetisme, maar meer van een onvermogen tot *begrijpend* lezen bij grote delen van de bevolking. Hetzelfde geldt voor de luistervaardigheid: uit allerlei onderzoeken blijkt dat die minder is geworden. Mensen luisteren korter en oppervlakkiger dan vroeger. Zeker geldt dit voor teksten waarbij hun visuele voorstellingsvermogen niet wordt geprikkeld.

De beïnvloeding van ons waarnemingsvermogen

Het toenemende belang van visuele media heeft de manier waarop mensen denken en waarnemen sterk beïnvloed. De filosoof Jan Hoogland wijst daarbij op een aantal kenmerken van postmoderne communicatie:²⁴ (a) er is een overvloed aan informatie, zodanig, dat mensen geneigd zijn streng te selecteren wat voor hen interessant is. Deze selectie wordt echter beïnvloed door de talrijke, goed doordachte en vaak agressieve pogingen om de aandacht te trekken, via reclame en dergelijke. Dit bombardement van prikkels en signalen is in onze samenleving in toenemende mate commercieel bepaald; (b) dit brengt met zich mee dat wij voortdurend onder de invloed staan van professionele en weldoordachte communicatiepogingen. Er wordt een gevecht geleverd om onze aandacht en attentie. Wij kunnen dit onprettig vinden, maar het is onontkoombaar; (c) deze stroom van (meestal visuele) prikkels beïnvloedt ons vermogen om informatie te ordenen en op te nemen. Kinderen leren tegenwoordig al op zeer vroege leeftijd de beeldenstroom van de tv te duiden en te interpreteren. Voor de meeste volwassenen was visuele informatie in hun vroege jeugd nauwelijks toegankelijk: het zit niet in hun botten. Hoogland concludeert dan:

“Het zou mij niet verbazen wanneer de verandering van de technieken waarmee informatie wordt overgedragen ook belangrijke veranderingen van het menselijke waarnemingsapparaat met zich meebrengen. (...) Hoe komt het toch dat het in onze tijd zo moeilijk is de aandacht van kinderen vast te houden tijdens de kerkdienst of catechisatie? Waarom is het met de overdracht van normen en waarden in onze tijd zo slecht gesteld? Het is dringend nodig dat we ons bezinnen op dergelijke vragen, die te maken hebben met de veranderingen in onze waarneming en interpretatie.”

Vervolgens noemt Hoogland zeven veranderingen in de huidige omgang met informatie, vergeleken met vroeger:

1. Het beeld heeft het woord verdrongen als primaire vorm van informatieoverdracht. Dit brengt bijvoorbeeld met zich mee dat in boeken het belang van de typografie (paginabeeld), vormgeving en pictogrammen enorm is toegenomen.
2. Met het verdwijnen van het gedrukte woord als primair informatiemedium verandert ook de wijze waarop boodschappen verwerkt en geïnterpreteerd worden. Teksten doen een

---

²⁴ J. Hoogland, “Postmoderne communicatie”, in: Idem e.a., *Bruggen slaan: Communicatie van het evangelie in een postmoderne tijd*, Barneveld 1999, 23-27.

sterk beroep op de verbeeldingskracht en het vermogen om precies te lezen en zelfstandig te interpreteren. Filmbeelden laten veel minder ruimte over voor verbeelding. Toch zijn wij goed in staat om een verhaallijn te blijven volgen, ook al wisselen de scènes en perspectieven in een film voortdurend. Daarbij wordt meer een beroep gedaan op reflexen en associatieve verbindingen. Mensen zijn blijkbaar in staat om associatief en gevoelsmatig zaken met elkaar te verbinden, daarbij geholpen door suggestieve beelden of ondersteunende muziek.

3. De presentatie van informatie verandert. Een tekst is er altijd helemaal. Je kunt terugbladeren of vooruitkijken; altijd is het mogelijk om het overzicht te hebben. Een film daarentegen ontrolt zich en er is altijd alleen maar het 'nu'. Natuurlijk kunnen we met behulp van een video wel 'terugbladeren' en 'inzoomen', maar dat neemt niet weg dat de natuurlijke gang van het medium is ingesteld op vluchtigheid en tijdsverloop. Een film is geen 'groot verhaal', maar een opeenvolging van kleine verhalen: beelden en fragmenten die elkaar aflossen of verdringen.
4. De selectie van relevante informatie verandert. Mensen 'bladeren', 'zappen' en 'surfen'. Zij hebben geen tijd meer om lange stukken te lezen, maar willen direct zien wat voor hen van belang is. Het aanbod van informatie is immers zo ontzettend groot! De kern van de informatie moet daarom snel en duidelijk zichtbaar(!) zijn, d.w.z. verbeeld of typografisch opvallend gepresenteerd.
5. Ook de snelheid waarmee informatie verwerkt moet kunnen worden is enorm verhoogd. Mensen komen niet meer tot verdieping. Teksten worden vaak oppervlakkig gelezen ('gescreend'): nagekeken op relevante informatie ('kan ik hier wat mee?').
6. De toegenomen technische mogelijkheden van zoekmachines en links via het internet werpen een vernieuwd licht op het verschijnsel van intertextualiteit. Het is gemakkelijk geworden om bepaalde woorden of passages in oneindig veel teksten op te sporen en te verbinden. Omdat ook hier sprake is van overvloed, wordt de relevantie van het gevondene niet beoordeeld op grond van een diepgaande bestudering van de teksten, maar in eerste instantie op grond van oppervlakkige indrukken.
7. De criteria voor de beoordeling van informatie veranderen. Een boodschap moet ons iets doen of ons raken. Hij moet bruikbaar zijn, praktisch of nuttig. Diepzinnigheid wordt op zichzelf niet gewaardeerd. Wie zich niet duidelijk kan uitdrukken, weet blijkbaar zelf nog niet wat hij vindt. Criteria voor de beoordeling van informatie zijn helderheid (begrijp ik onmiddellijk waarover het gaat?), bruikbaarheid ('kan ik er wat mee?'), emotie ('raakt het me?') en in het algemeen : geloofwaardigheid ('is de boodschapper authentiek en oprecht? Gelooft hij zelf wat hij zegt?').

Hoogland rondt zijn beschouwing af met de opmerking dat de manier waarop vooral jongeren in de kerk omgaan met de hun aangeboden informatie, is veranderd. Zij doen geen grote inspanningen meer om informatie tot zich te nemen waarvan zij niet onmiddellijk de relevantie inzien. Dogmatische discussies interesseren hen niet zonder meer, maar zij zullen direct doorvragen naar de consequenties van geloofsinhouden voor de praktijk. Zij zijn niet luier geworden, aldus Hoogland, maar zij gaan op een andere manier met informatie om en nemen deze anders tot zich. Zij kunnen er niets aan doen dat zij opgroeien in een wereld waarin de informatievoorziening anders werkt dan vroeger.

Verkondiging en verbeelding in drama en film

Samenvatting

Graag wil ik het bovenstaande samenvatten: (a) het gebruik van andere middelen dan woorden in de verkondiging is op grond van de Bijbel niet uit te sluiten; (b) duidelijk is daarbij dat het gebruik van woorden in de Bijbel een vanzelfsprekende prioriteit heeft; (c) ons strikte onderscheid tussen woorden en beelden is in de Bijbel vloeier, meer gericht op de totale mens; (d) het gebruik van beelden kent zekere randvoorwaarden, waarop ik hieronder nog nader inga; (e) de status van beelden, drama en dergelijke in de tijd van de Bijbel was een andere dan nu; (f) er groeit een generatie op die in toenemende mate beïnvloed is door en afhankelijk is van beelden voor de opname van informatie.

Dit alles leidt mij tot de conclusie dat een matig gebruik van visuele en dramatische middelen in de verkondiging van het Evangelie niet alleen mogelijk is tegen de achtergrond van de Schrift, maar ook wenselijk is met het oog op onze missionaire opdracht in de tijd waarin wij leven. Een aantal overwegingen met het oog daarop wil ik hieronder uitwerken in relatie tot drama en film.

Gods heiligheid, onze beleving en het gebruik van beelden

In het eerdergenoemde citaat uit *Windstreken* noemde iemand als bezwaar tegen het gebruik van visuele media, dat deze niet zouden stroken met Gods heiligheid en met zijn geloofsbeleving. Hoewel de beleving van iemands geloof natuurlijk tamelijk persoonlijk is, kunnen we er misschien wel iets van zeggen.

Hierboven hebben we vastgesteld dat God niet afgebeeld mag worden volgens de Bijbel. Hij is daarvoor te heilig of ‘anders’. Beelden leggen Hem vast en brengen Hem op de maat van onze waarneming. De Bijbel waarschuwt daartegen.

Of Gods heiligheid dan ook betekent dat beelden helemaal geen rol kunnen spelen in de verkondiging, vraag ik me af. In het Oude Testament werd die conclusie blijkbaar niet getrokken. Ik denk dan ook dat voor de spreker (en voor vele gelovigen) het argument van de geloofsbeleving op dit punt zwaar weegt. Als ik me probeer te verplaatsen in de beleving die achter zo’n uitspraak zit, kan ik me voorstellen dat iemand bang is dat het gebruik van beelden trivialisierend werkt. Beelden zijn vaak niet diepzinnig. Zelf was ik ooit getuige van een stukje drama, waar in vogelvlucht het Oude Testament werd ‘doorgespeeld’. Het was professioneel in elkaar gezet, erg grappig enzo, maar dat was tegelijk mijn bezwaar. Er gebeuren misschien af en toe grappige dingen in het Oude Testament, maar het is geen ‘grappig’ boek.

Anderzijds kan ik me vormen van drama voorstellen die dieper gaan dan een oppervlakkig ‘leuk-om-naar-te-kijken’-schouwspel, ook wanneer daarin bijbelse verhalen worden nagespeeld. Veel van de bezwaren op dit punt zijn gevoelsmatig: het hangt er in hoge mate van af of je alles wat met God, de Bijbel, de kerk en het geloof te maken heeft beschouwt als ernstig en diepzinnig en alles wat met film en toneel te maken heeft als oppervlakkig en lichtzinnig. Om ons oordeel op dit punt aan te scherpen, kunnen we twee dingen doen. We kunnen ons afvragen in hoeverre geloof en Bijbel te maken hebben met het *hele* leven, dus ook met de lichtere en vrolijkere kanten ervan en verder in hoeverre onze kennis van en oordelen over moderne communicatiemedia stroken met de realiteit.

Toch kan ik me voorstellen dat iemand met een ‘complete’ theologie (dus niet gereduceerd tot de ‘godsdienstige’ kant van ons bestaan) en met een adequate kennis van toneel, dans en film tot de conclusie komt dat alleen het woord het mag doen. Dit is voor een belangrijk deel een

persoonlijke afweging. Deze persoon staat dan wel voor de vraag in hoeverre zijn manier van communiceren nog mensen bereikt die in deze tijd en cultuur groot worden. Met andere woorden, deze persoon zal de missionaire vraag in alle ernst op zich af zien komen.

Het gebruik van drama (toneelspel)

Eerder is al gezegd dat drama momenteel in onze cultuur een hoogst dominante communicatievorm is. Vooral de comedyseries en soaps op tv brengen ons in aanraking met een voortdurende stroom aan uitbeeldingen van levenssituaties. Wie zich zonder onderscheid verzet tegen elke vorm van uitbeelding en naspelen, isoleert zich in hoge mate van de samenleving. Op zich hoeven we daarvoor niet bang te zijn, laat dat duidelijk zijn. Als God ons roept tot isolement, hebben we te gehoorzamen. Maar de vraag is of God ons daartoe roept. Is het nodig om drama geheel en al af te wijzen als hulpmiddel bij de verkondiging van het Evangelie? En brengen we onszelf niet onnodig in problemen door zo een grote groep mensen van ons te vervreemden voor wie drama nu eenmaal een zeer krachtige en overtuigende vorm van communicatie is?

Steven Pederson noemt in zijn boek *Drama Ministry* drie functies van het gebruik van drama binnen de context van de kerk.²⁵

In de eerste plaats kan goed drama een gezonde lach teweegbrengen en ons diep raken, meer dan woorden dat kunnen. Entertainment omwille van het vermaak heeft geen plaats in de kerk, maar entertainment die iemands hart raakt en die persoon ontvankelijker maakt, zou welkom moeten zijn.

In de tweede plaats is drama nuttig voor kerken omdat het de verdedigingsmechanismen van mensen uitschakelt. Drama kan identificatie creëren met de spelers. Het roert in onze herinneringen, prikkelt onze geest en legt onze pijn bloot. Het kan herkenning teweeg brengen, 'met een brok in de keel'. Goed uitgevoerd drama kan bij veel mensen iets losmaken wat zij tot dan toe onderdrukten. Mensen (zeker kerkmensen!) zijn gewend om te gaan met woorden en zich ervoor af te schermen. Met drama wordt echter een nieuw register geopend.

In de derde plaats kan drama, door mensen gevoeliger te maken, hun harten openen voor lofprijs en aanbidding. Pederson definieert 'eredienst' (*worship*) als 'het zoeken te verstaan wie God is en wie wij zijn en hoe wij vanuit dat besef op gepaste wijze kunnen antwoorden'. Blootleggen wie wij zijn, is binnen deze definitie een onmisbaar onderdeel van een eredienst. Het gaat er ook om dat wij gekend worden, ontdekt worden aan onszelf, aan onze gewoonten en maniertjes, onze rigide patronen en onze zonden. Drama is een beproefd middel om dit te bewerkstelligen. Er is geen authentieke lofprijzing en aanbidding zonder kwetsbaarheid, zonder openheid tegenover God en anderen. We kunnen dan natuurlijk wel het ritueel afwerken, maar als onze verdediging intact blijft, kunnen wij God en anderen niet werkelijk ontmoeten.

Pederson pleit er bij dit alles sterk voor om de kunstvorm van drama niet te misbruiken.²⁶ Met 'misbruiken' bedoelt hij dat drama wordt ingezet als vervanging van een preek. Goed drama preekt niet, aldus Dorothy Sayers. De vorm van drama die in potentie het best in staat is om het bovenstaande te bewerken, is drama dat het werkelijke leven van mensen laat zien. Verkondigend drama is misschien wel mogelijk, maar bijna altijd is het 'opgelegd' en 'gedwongen'. Drama wordt gebruikt om identificatie te bewerken met een gehoor. Het bereidt mensen voor op een boodschap, maar geeft die boodschap niet. Drama houdt ons de spiegel van het leven voor, maar niet de lamp van het Evangelie.

---

²⁵ S. Pederson, *Drama Ministry: Practical Help for Making Drama a Vital Part of Your Church*, Grand Rapids 1999, 15-20.

²⁶ Pederson, *a.w.*, 24.

Overigens is dit ook de praktijk in veel kerken die drama gebruiken: het wordt vooral gebruikt om levenssituaties uit te beelden en niet zozeer bijbelse of theologische waarheden. Een preek over het zevende gebod kan bijvoorbeeld worden voorafgegaan door een stukje toneelspel waarin een man en een vrouw herkenbare gesprekken voeren en iets laten zien van de verwijdering die kan ontstaan in een huwelijk. Juist voor moderne mensen kan zoiets meer zeggen dan duizend woorden die de ‘toestand van onze tijden’ beschrijven. Dus ik denk dat ook voor hen die grote spanning ervaren tussen woord en beeld, er mogelijkheden overblijven om gebruik te maken van visuele middelen. En deskundigen op dit gebied pleiten daarbij zelf voor een bescheiden rol van drama, niet een overheersende.

Film en video

"Het grootste communicatiemiddel vandaag de dag is geheel visueel: televisie".²⁷ Hoewel film en video natuurlijk nooit een vervanging kunnen zijn voor het gepredikte en uitgeleefde woord (er zijn er ook maar heel weinigen die *dat* willen), is het de moeite waard om erover na te denken in hoeverre deze media van belang kunnen zijn voor de verkondiging van het Evangelie in onze cultuur. Het punt is hier niet of het kan: bijbelverhalen kun je naspelen en verfilmen, dat blijkt telkens weer. De EO en de NCRV zenden goedbekeken verfilmingen uit van de levens van Abraham, Noach, David en andere bijbelfiguren.²⁸ Er zijn zelfs films over het leven van Jezus. Omdat dat laatste vermoedelijk het gevoeligst ligt bij tegenstanders van het gebruik van film in de praktijk van evangelisatie, wil ik daar iets dieper op ingaan.

Eerder zei ik dat God Zich op het diepst heeft geopenbaard in Jezus Christus. Hij is het beeld van God (Kol. 1:15). Rechtvaardigt het feit dat God Zich uiteindelijk zichtbaar heeft gemaakt in Christus dan het maken van beelden van Hem? Zolang ze maar op Christus lijken? Vanuit deze ‘hoge’ christologie in de Kolossenzenbrief is het duidelijk dat het antwoord daarop alleen maar ‘nee’ kan luiden. Hoe is het mogelijk om Christus af te beelden of uit te spelen, Die het beeld is van de onzichtbare God? Natuurlijk, Hij was ‘ook’ Mens, maar daar gaat het niet om. Het suggereert dat we een keus kunnen maken tussen het afbeelden van Christus in Zijn goddelijke of menselijke gedaante. Wat deze teksten duidelijk maken, is dat Christus allebei *tegelijk* is: God en mens. En Christus is de Christus van de Schriften. Wie een beeld van Christus wil, leze daarom de Bijbel.

En toch... in Zijn gedaante was geen heerlijkheid. Zijn tijdgenoten gingen met Hem om, maar herkenden Gods beeld niet zomaar in Hem. Voor hen was Hij de zoon van Jozef, een rabbi, een timmerman. Zijn goddelijkheid was blijkbaar niet zomaar te zien, niet direct af te lezen uit bijzondere trekken van Zijn gezicht, uit Zijn stem, de manier van Zijn lopen enzovoort. Hij had een bloedgroep, een schoenmaat, een haarkleur en DNA. Ten diepste was Zijn goddelijkheid iets wat *geopenbaard* moest worden, wat voor Zijn leerlingen bij tijd en wijle als een flits doorbrak, als hun ogen geopend werden. Het kwam openbaar in Zijn wonderen en in Zijn leer. Met andere woorden, Jezus zag eruit als een gewoon mens, maar wie Hem hoorde, moest erkennen dat Hij sprak als een gezaghebbende en niet als een ‘gewoon’ mens. Wie Zijn woorden in praktijk trachtte te brengen, kon inzien dat deze van God waren en niet van een mens. Wie zijn wonderen zag, moest zich afvragen: “Wie is toch deze?”. Uiteindelijk

---

²⁷ M. Green, A. McGrath, *How Shall We Reach Them? The Christian Faith to Nonbelievers*, Nashville e.a. 1995, 222.

²⁸ Belangrijk: geen trivialisering. Als ik nog denk aan de film *Moses*, met Charles Heston (‘Ben Hur’) in de hoofdrol, lopen de rillingen me over de rug. Een toonbeeld van slechte smaak. Bijzonder dramatisch enzovoort, maar hoe Hollywood! De scene waarin God op de berg Mozes de tien geboden geeft, hebben de makers gemeend te moeten aanvullen met een diep bulderende stem, die je tegenwoordig alleen nog in horrorfilms hoort. De stenen tafelen worden geschreven met vlammetjes die langs de stenen lekken. Niet doen dus.

was Hij als God alleen herkenbaar voor hen aan Wie Hij het wilde laten zien. “Ik Die met u spreek, ben het” (Joh. 4:26).

Er zijn dus als het ware twee manieren van spreken over Jezus: de ‘hoge’ manier en de ‘lage’ manier. De manier van bovenaf, zoals we Hem in Kolossenzen beschreven zien, waarin wordt benadrukt dat Hij God-en-mens-tegelijktijd was en de manier van benedenaf, zoals Zijn tijdgenoten Hem leerden kennen, waarin de goddelijkheid van de mens Jezus bij flitsen herkenbaar was.

Mogen we dus een afbeelding van Jezus maken, Hem naspelen in een film? Die vraag kunnen we alleen beantwoorden als we onderscheiden tussen de theologische werkelijkheid die Jezus vertegenwoordigde (God-mens) en de manier waarop Zijn tijdgenoten Hem leerden kennen (de Mens Jezus, aan Wie niets bijzonders was te zien, maar die zich openbaar maakte als God aan wie Hij wilde). Er is, met andere woorden verschil, tussen Wie Jezus *was* en de manier waarop mensen Hem *leerden kennen*.²⁹ Er was geen mens in de tijd dat Jezus op aarde rondliep die Hem uit zichzelf herkende als de Christus uit de Kolossenzenbrief. Dat was niet aan Hem te zien, dat moest worden geopenbaard. Er was geen mens die de diepte van Zijn lijden zag: voor Zijn tijdgenoten was Hij een mislukte rabbi die stierf aan een kruis als elke andere slaaf.³⁰ Het feit dat Hij daar de zonde van de wereld droeg, was niet te zien aan Zijn houding of Zijn gelaatstrekken: het is ons *geopenbaard* (Kol. 1:26). Het zal duidelijk zijn dat we de theologische werkelijkheid van Jezus nooit en te nimmer kunnen, mogen en willen afbeelden of naspelen. Dat zou blasfemisch zijn en in regelrechte strijd met alles wat we weten over God. Maar een andere vraag is: mogen we Hem afbeelden of naspelen zoals Zijn tijdgenoten Hem ontmoetten? Ik denk van wel, onder bepaalde voorwaarden:

- (a) de missionaire situatie moet het rechtvaardigen. Beelden maken is altijd een tweede keus, wat mij betreft. De bijbelse lijn moet ons in dezen voorzichtig en terughoudend maken. Maar wanneer mensen analfabeet zijn of nooit lezen, wanneer mensen auditief gehandicapt zijn, wanneer mensen cultureel belemmerd zijn in het luisteren (zoals velen vandaag in ons land), dan kan ik me het gebruik van bijvoorbeeld een film over het leven van Jezus op aarde voorstellen.
- (b) afbeeldingen van Jezus of Hem naspelen in een film moeten zo dicht mogelijk bij de Schrift blijven. Wat de acteur in de film zegt, moeten letterlijke bijbelwoorden zijn of in elk geval woorden die trouw zijn aan de strekking van de bijbelwoorden. Vrije interpretaties of eigen toevoegingen, die de betekenis veranderen, kunnen niet, wat mij betreft.
- (c) situaties uit de Evangeliën, waar geen mensen bij waren en waar geen beschrijving van bestaat (zoals de Opstanding of het Hoge priesterlijke Gebed) waren blijkbaar niet voor onze ogen bestemd. Speel ze dus niet na. Wat afbeeldingen (schilderijen en dergelijke) betreft, aarzel ik. Ik kan me iets voorstellen bij kunstzinnige uitingen als een *verkondiging* (niet als een beschrijving of verbeelding) van bijvoorbeeld Jezus’ opstanding. Zo is er een beroemd Middeleeuws schilderij waarin Christus als Overwinnaar opstijgt uit het graf. Daarin wordt een bepaalde notie van Christus’ opstanding, namelijk Zijn overwinning,

---

²⁹ M.i. maakt K. de Vries, “Hoe breng je Jezus aan de man?”, *De Reformatie* 75/29 (2000), 976-977, dit onderscheid onvoldoende, wanneer hij vraagt: “Kun je Jezus wel naspelen? Kan een acteur ooit het geheim nabootsen van de twee naturen van Christus: echt God en zondeloos mens tegelijk?”. Deze twee vragen zijn van een verschillende orde. Het antwoord op de tweede vraag is uiteraard ‘nee’, maar dat houdt nog niet in dat dit ook het antwoord moet zijn op de eerste vraag.

³⁰ Daarmee is m.i. niet in tegenspraak dat de Romeinse hoofdman die aanwezig was bij de kruisiging, bekende: “Waarlijk, dit was een godenzoon” (Mt. 27:54). Deze ‘belijdenis’ werd opgewekt door de aardbeving die plaatsvond en kan zo worden verklaard als een teken van schrik en ontzag, maar niet noodzakelijk als inzicht in de diepte van Christus’ lijden.

geproclameerd in beeldtaal. De nadruk ligt hier op de betekenis van Christus' opstanding en niet zozeer op de daadwerkelijke toedracht. Ik heb hier weliswaar aarzelingen bij, maar ik wil toch honoreren dat de Schrift beeldende kunst positief waardeert als een draagster van theologische noties en ruimte laat voor visuele verkondiging, zoals we gezien hebben in het Oude Testament. Wanneer een dergelijk schilderij echter gebruikt zou worden als een (hulpmiddel bij verbale) verkondiging, dan lijkt mij uitleg noodzakelijk.

- (d) de goede smaak moet bewaard blijven. Dat wil zeggen dat er hoge kwaliteitseisen gesteld moeten worden aan een afbeelding van of het naspelen van Jezus' leven op aarde. Laten we waken voor vervlakking en vertrouwen. In het bijzonder moeten we erop bedacht zijn dat wonderen heel moeilijk in beeld te brengen zijn. In het televisietijdperk kan nu eenmaal alles door de afdeling special effects worden verzorgd, maar dit maakt juist dat bijzondere verrichtingen worden gewantouwd als trucage. Overigens geldt dit in de westerse cultuur sterker dan elders.

Wanneer bijvoorbeeld een film over het leven van Jezus aan deze voorwaarden voldoet, zou hij een goede 'vertaling' kunnen zijn van het Evangelie in een visuele cultuur. Bedacht moet echter worden dat ook zo'n film in de meeste gevallen uitleg, aanvulling en toepassing nodig heeft. Althans dat is mijn eigen ervaring, bijvoorbeeld bij het gebruik van de film *Jesus* (uitgegeven door de Stichting Agapè). Deze videofilm bevat een ingetogen dramatisering van het Evangelie naar Lukas, met de letterlijke tekst en dialogen. Ik heb meer dan eens meegemaakt dat mensen er diep door werden geraakt en ontroerd, maar, hoe mooi dat op zich ook is, het is nog niet hetzelfde als geloof in Jezus Christus. De meeste mensen hadden toch meer uitleg nodig en soms ook enige correctie van hun indruk zoals die door de film was gevestigd. De film had over het geheel genomen echter zeker een positieve invloed.³¹ Door deze film kan de interesse worden gewekt, mensen kunnen worden 'opengemaakt' en velen van hen horen voor het eerst de woorden van het Evangelie volgens Lukas in hun eigen (beeld)taal.

Daaruit blijkt meteen dat we de zaken ook weer niet teveel uit elkaar moeten trekken: een film als deze bevat natuurlijk ook woorden. Veel zelfs. Dus als we willen volhouden dat mensen alleen via het gehoor zalig worden, is dat op zich nog geen reden om deze film af te wijzen als middel tot evangelieverkondiging. Andersom vind ik het bedenkelijk wanneer christenen 'terugvallen' op films als deze, omdat dat aangenamer, prettiger, eigentijdser enzovoort is dan preken. Ik zou films als deze, die toch niet de volheid van het Evangelie kunnen belichten (en dat ook niet pretenderen) willen beschouwen als melk en niet als vast voedsel. Of, anders gezegd, we moeten toch ook een keer aan Kolossenzen toekomen.

Stefan Paas

---

³¹ Zie ook P. Eshleman, *Geraakt door Jezus: Verhalen over de vertoning van de film "Jesus" over de hele wereld*, Doorn 1999, met soms indrukwekkende verhalen over het gebruik van de film. Kritiek is er van C.J. Haak, *Metamorfose* (manuscript 2002), 136, die spreekt vanuit ervaring in Indonesië: "Vooral het zien van films waarop intussen gestorven mensen nog gewoon bewegen, kan zorgen voor enorme consternatie. Het sterkt de gedachte dat mensen inderdaad verder leven in een geestenwereld, waarin ze hetzelfde doen als vroeger." En idem, 136-137, n. 50 (voetnoot bij de hierboven vermelde passage): "De impact die een film als *Jesus* maakt op grote massa's mensen die weinig ervaring met film hebben, kon wel eens een totaal verkeerde inschatting zijn. Men is dan wel gegrepen door de Jezus van de film, maar tegelijk met de gedachte dat nu het bewijs is geleverd dat Hij nog leeft. Grote kans dat al die bekeerden over enige jaren, wanneer ze worden overspoeld met films, ook hun geloof in Jezus kwijttraken. Beter gezegd: dat dan uit zal komen dat ze niet in de Jezus van de Schriften hebben geloofd". Het is m.i. niet helemaal duidelijk of Haaks mening is gestoeld op dogmatische overtuiging of praktische ervaring, maar dit is zeker een overweging die gehoord moet worden.